

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia 28 maja 2025 r.

Poz. 1339

UCHWAŁA NR XII/119/2025 RADY GMINY KŁODAWA

z dnia 26 marca 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodawa na lata 2025-2028”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt. 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2024 r., poz. 1465 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2024 r., poz. 1292 z późn.zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwator Zabytków w Zielonej Górze, Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim, Rada Gminy uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodawa na lata 2025-2028”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

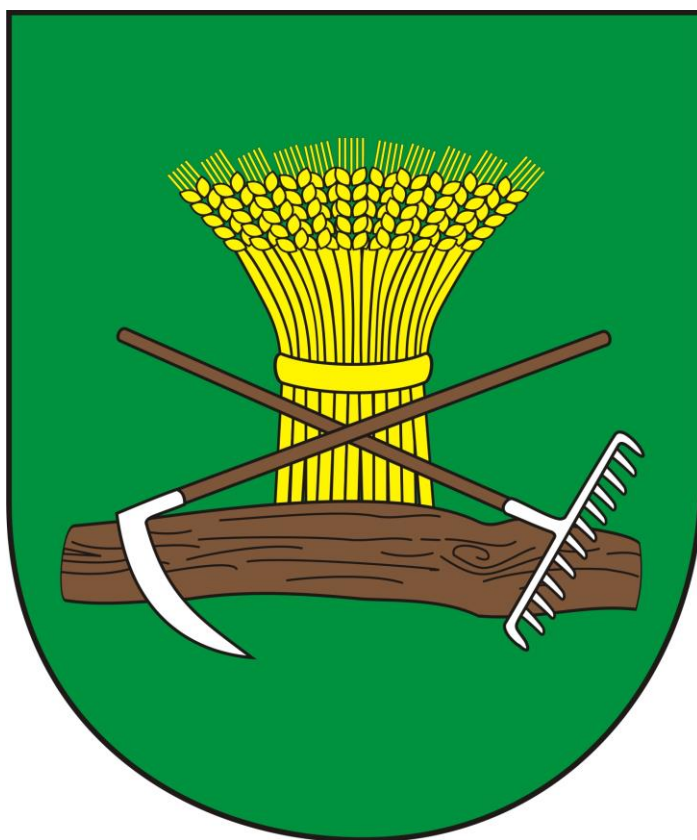
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kłodawa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po 14 dniach od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Gerard Mirosław Bieryło

Załącznik do uchwały Nr XII/119/2025
Rady Gminy Kłodawa
z dnia 26 marca 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KŁODAWA NA LATA 2025-2028

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

STYCZEŃ 2025

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	10
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	16
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	16
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Kłodawa ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	18
5.2.1. Charakterystyka gminy	18
5.2.2. Zarys historii gminy.....	19
5.3. Dziedzictwo materialne Gminy Kłodawa – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	21
5.5. Dziedzictwo niematerialne	26
5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	27
5.6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	27
5.6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	31
5.6.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	32
5.7. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	35
5.7.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków	36
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT.....	38
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	40
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	43
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.....	44
9.1. Dotacje.....	45
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	47
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	49
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	50
10. Bibliografia.....	53
11. Spis tabel	53

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodawa na lata 2025-2028 (zwany dalej GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z ich otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodawa na lata 2021-2021 przyjętego Uchwałą Nr XXVIII/254/2021 Rady Gminy Kłodawa z dnia 2 czerwca 2021 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Określenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

- **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3,** który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4,** który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.”

– **Art. 19:** „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:

1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;

2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20,** który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

**Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81:** „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89,** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwała się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 31 grudnia 2025 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwartej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykonywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2024 r. poz. 54);
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145);
- Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 r. poz. 571);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;

- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą

wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania

więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;

– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Kłodawa wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego, Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030, Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie;
- powiatowym: Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2027.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024 został przyjęty Uchwałą Nr XXXIII/454/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 21 czerwca 2021 r.

Wyznaczona wizja to – wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie.

Celem Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2021-2024 jako dokumentu kontynuującego założenia z lat 2009-2012, 2013-2016 oraz 2017-2020 jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, w tym pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego, procesów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz optymalnego wykorzystania zasobów dziedzictwa województwa w celu kształtowania rozwoju gospodarczego i budowania tożsamości społeczeństwa, a także promocji województwa lubuskiego poprzez dziedzictwo kulturowe także w wymiarze transgranicznym.

Jako cel strategiczny wyznaczono – zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego.

Realizacja wizji i celu strategicznego odbywać się będzie poprzez określenie celów priorytetowych, kierunków działań i zadań.

Cel priorytetowy 1 – Rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem.

Kierunki działania:

- Rozpoznanie stanu zachowania zasobu;
- Budowa bazy danych o zabytkach i obszarach chronionych;
- Digitalizacja zasobów zabytkowych;
- Wsparcie finansowe działań związanych z ochroną zabytków;
- Przeciwdziałania zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego.

Cel priorytetowy 2 – Rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego.

Kierunki działania:

- Zahamowanie procesu degradacji zabytków nieużytkowanych;
- Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe.

Cel priorytetowy 3 – Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie.

Kierunki działania:

- Wspieranie programów i projektów edukacyjnych promujących dziedzictwo kulturowe;
- Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami;
- Wspieranie działań dla budowania tożsamości regionalnej związanych z dziedzictwem niematerialnym;
- Wspieranie działań zmierzających do integracji transgranicznej i międzyregionalnej jako element budowania tożsamości.

Cel priorytetowy 4 – Ochrona krajobrazu kulturowego i świadome jego kształtowanie współgrające z integracją przestrzenną regionu.

Kierunki działania:

- Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego;
- Rozpoznanie i objęcie ochroną najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego świadczących o specyfice i tożsamości województwa;
- Rewitalizacja w obrębie obszarów zabytkowych.

• Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego

Duże znaczenie dla zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego ma Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego przyjęty Uchwałą Nr XLI/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 kwietnia 2018 r. Plan został, jako akt określający podstawowe kierunki zagospodarowania w zakresie takich zagadnień jak rozmieszczenie inwestycji celu publicznego czy zabudowy.

W Planie wskazane zostało między innymi rozmieszczenie istniejących oraz planowanych elementów zagospodarowania przestrzennego w zakresie: sieci osadniczej, systemów transportowych, infrastruktury technicznej, ochrony środowiska, zasobów przyrodniczych, kulturowych, krajobrazu i uzdrowisk oraz ochrony przeciwpowodziowej.

Elementem Planu jest również rozmieszczenie planowanych inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, wynikających z obowiązujących dokumentów rządowych oraz dokumentów Samorządu Województwa Lubuskiego.

Plan zakłada efektywne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego i kulturowego dla rozwoju turystyki. Określono tu działania zmierzające do wykorzystania i utrzymania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego; wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego; ochrona krajobrazu kulturowego województwa; proponowane parki kulturowe; proponowane szlaki turystyczne; najcenniejsze zabytki województwa lubuskiego. W założeniach planu, w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zidentyfikowano m.in. następujące kierunki działań:

- działania zmierzające do utrzymania i wykorzystania walorów dziedzictwa kulturowego regionu lubuskiego,
- ochrona krajobrazu kulturowego województwa.

• 4Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030

Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 została przyjęta Uchwałą Nr XXVIII/397/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 15 lutego 2021 r.

Dokument zwraca uwagę na potrzebę lepszego wykorzystania walorów regionu, w tym kulturowych, stanowiących zasób województwa, jako istotny czynnik rozwoju potencjału społecznego i gospodarczego.

Jednym z celów operacyjnych jest rozwój potencjału turystycznego. Wskazane w nim konkretne kierunki to między innymi:

- promocja i rozwój markowych produktów turystycznych województwa;
- tworzenie warunków do rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej;
- poprawa stanu obecnej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej i konferencyjnej o wysokim standardzie;
- promocja lubuskich podmiotów branży turystycznej;
- rozwój szlaków, tras turystycznych, budowa oraz integracja dróg/ścieżek rowerowych;
- kreowanie, wsparcie i realizacja działań z zakresu racjonalnego wykorzystywania i ochrony zasobów środowiska naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego.

• Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie

Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie (RPO) stanowi narzędzie realizacji polityki spójności na obszarze województwa w perspektywie finansowej Unii Europejskiej na lata 2021-2027. Celem realizacji RPO jest osiągnięcie rozwoju zrównoważonego w obszarach aktywności gospodarczej i społecznej. Program Fundusze Europejskie dla Lubuskiego 2021-2027 został przyjęty Uchwałą Nr 293/4039/22 Zarządu Województwa Lubuskiego z dnia 24 października 2022 r. Program zatwierdzony przez Komisję Europejską (nr C(2022) 8871 z dnia 7 grudnia 2022 roku), zakłada szerokie wsparcie zasobów dziedzictwa kulturowego i naturalnego w korelacji z rozwojem nowoczesnych technologii oraz nowoczesnej infrastruktury społecznej.

• Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2027

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2027 została przyjęta Uchwałą Nr 187/XXXIV/2021 Rady Powiatu Gorzowskiego z dnia 27 września 2021 r.

Strategia jest najważniejszym dokumentem określającym kierunki rozwoju powiatu, a jej celem jest wskazanie misji, wizji i celów strategicznych. Dokument zawiera najwyższe priorytety, których realizacja w określonym horyzoncie czasowym przyczyni się do wielokierunkowego rozwoju powiatu. Celem strategicznym nr 2 strategii jest kompleksowa promocja Powiatu Gorzowskiego poprzez realizację celu operacyjnego, jakim jest promocja zabytków. Realizacja tego celu nastąpi za pomocą konkretnych zadań, jakimi są:

- zapewnienie właściwej opieki nad własnymi obiektami zabytkowymi oraz sprawnej administracji w zakresie dóbr kultury;
- rozwój kompleksowej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i opieki nad zabytkami.

Pozostałe cele operacyjne to:

- promocja turystyczna, czyli m.in. opracowanie i druk wartościowych publikacji turystycznych promujących walory powiatu, rozszerzone o aktualną i rzeczową informację noclegową, muzealną, parki edukacyjne i inną wiedzę mającą walor poznawczy, z uwzględnieniem istniejącej turystycznej bazy noclegowej;
- działania promocyjno-marketingowe, czyli m.in. promowanie imprez wiodących o zasięgu międzynarodowym oraz regionalno-lokalnym.

Wizja określona w strategii oznacza, że dziedzictwo kulturowe oraz walory przyrodnicze powiatu są eksponowane i promowane, że rozwija się turystyka w oparciu o produkty markowe i wytyczone szlaki turystyczne.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego:

• Strategia Rozwoju Gminy Kłodawa na lata 2023-2033

Strategia Rozwoju Gminy Kłodawa na lata 2023-2033 została przyjęta Uchwałą Nr II/9/2024 Rady Gminy Kłodawa z dnia 5 czerwca 2024 r.

To dokument będący podstawą dobrego zarządzania jednostką samorządową. Wyznacza ono kierunki i ramy postępowania dla organów decyzyjnych, określając długofalowe cele do zrealizowania oraz wizję danego podmiotu, którą w efekcie podjętych działań chce się osiągnąć. Planowanie strategiczne jest płaszczyzną współpracy pomiędzy różnymi partnerami (interesariuszami), w tym uzgadniania wspólnych założeń lub w przypadku rozbieżnych podjęć, wypracowywania kompromisowych rozwiązań.

Priorytety wyszczególnione w Strategii Rozwoju wynikają z przyjętej wizji rozwoju Gminy Kłodawa na lata 2023-2033 i zdefiniowanych wyzwań rozwojowych. Ze względu na stwarzanie w perspektywie długookresowej największych możliwości wzrostu, uznane one zostały za najważniejsze. Wyodrębniono 4 obszary priorytetowe, które są względem siebie równoważne i uzupełniające się. Dla każdego z obszarów sformułowany został cel strategiczny z którego z kolei wynikają cele operacyjne. Dla ich realizacji wyszczególniono natomiast kierunki interwencji – kluczowe zadania.

Obszar 1. Nowoczesna gospodarka i edukacja.

Obszar 2. Efektywne zarządzanie rozwojem gminy.

Obszar 3. Wysoka jakość życia mieszkańców.

Obszar 4. Turystyka, rekreacja i oferta czasu wolnego.

Obszar IV związany jest z ochroną zabytków.

Cel strategiczny IV: Wysoka atrakcyjność gminy, oparta na bogatym dziedzictwie przyrodniczo-kulturowym i szerokiej ofercie czasu wolnego.

Ochrona przestrzeni i dziedzictwa kulturowego stanowi istotne wyzwanie Gminy Kłodawa w perspektywie do 2033 roku. Zgodnie z nowym podejściem do zarządzania kulturą, zasobami dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, zaprojektowane działania służyć będą kompleksowej ochronie i zachowaniu dziedzictwa (m.in. zabiegi konserwatorskie i modernizacyjne, rewaloryzacja dziedzictwa, kultywowanie tradycji i obrzędowości, wspieranie folkloru i sztuki ludowej, zachowanie walorów i zasobów przyrodniczych), ale również generowaniu impulsów do dalszego jego rozwoju, np. poprzez nadawanie zabytkom oraz zdegradowanym miejscom z potencjałem kulturowym i edukacyjnym nowych funkcji.

Współdziałanie władz samorządowych, sąsiednich gmin, sektora biznesu, instytucji kultury, środowisk artystycznych i twórczych, służb konserwatorskich oraz innych odpowiedzialnych podmiotów pozwoli na wzmocnienie podejmowanych działań i bardziej racjonalne wydatkowanie środków, a także możliwość uzyskania dodatkowych korzyści przez partnerów na różnych etapach realizacji wspólnych przedsięwzięć (komplementarność i synergia)

Cel operacyjny IV.1 Zachowanie dziedzictwa kulturowego w Gminie Kłodawa.

Kierunki interwencji:

- Wykorzystanie potencjału obiektów zabytkowych i kulturalnych na terenie Gminy.
- Rewitalizacja przestrzeni i obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe Gminy Kłodawa, w tym wsparcie użytkowników obiektów zabytkowych i kulturalnych w ich zabezpieczeniu i remontowaniu.
- Organizacja wydarzeń kulturalnych, bazujących na obrzędach i zwyczajach wiejskich oraz na produkcji rolnej i tradycjach gminnych.

Cel operacyjny IV.2 Rozwój turystyki.

Kluczowe działania:

- Rozwój aktywnego wypoczynku i zwiększenie potencjału turystycznego gminy m.in. poprzez rozbudowę infrastruktury turystycznej.
- Wspieranie rozwoju i promocja gospodarstw eko i lokalnej agroturystyki.
- Organizacja wydarzeń kulturalnych, bazujących na obrzędach i zwyczajach wiejskich oraz na produkcji rolnej

Cel operacyjny IV.3 Poprawa oferty kulturalnej i rekreacyjno-sportowej.

Cel operacyjny IV.4 Wzmocnienie promocji i zwiększenie popytu na turystykę, kulturę i rekreację.

Kierunki interwencji:

- Poprawa dostępu do informacji o obiektach turystycznych w Gminie Kłodawa poprzez m.in.:
 - oznakowanie miejsc turystycznych,
 - stosowanie elementów wizualizacji na portalu gminnym,
 - publikacje i akcje promocyjne.
- Współpraca z mediami lokalnymi i regionalnymi w zakresie promocji czasu wolnego, markowych produktów turystycznych i wydarzeń kulturalnych.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kłodawa

Obowiązujące Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kłodawa zostało przyjęte Uchwałą Nr LIV/474/2023 Rady Gminy Kłodawa z dnia 27 września 2023 r.

Studium jest narzędziem kształtowania polityki przestrzennej Samorządu, dokumentem planistycznym, określającym politykę rozwoju przestrzennego gminy w jej granicach administracyjnych, a jego ustalenia są wiążące przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz umożliwiają integrację przestrzeni jako określonej całości. Ponadto studium pełni także rolę koordynacyjną pomiędzy planowaniem na szczeblu lokalnym, a planowaniem na szczeblu regionalnym.

W Studium wyznaczono obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W stosunku do obiektów wpisanych do rejestru zabytków wskazanych w części dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego ustala się:

- obowiązek trwałego zachowania historycznej formy architektonicznej i substancji budowlanej, z zachowaniem tradycyjnych form, faktur oraz rozwiązań materiałowych,
- utrzymanie otoczenia obiektu zabytkowego zgodnie z historycznym zagospodarowaniem, w tym ochronę walorów ekspozycyjnych,
- wykorzystanie na cele użytkowe wyłącznie w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.

W stosunku do obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków wskazanych w części dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego ustala się:

- obowiązek zachowania historycznej formy w zakresie bryły, kształtu, geometrii dachu oraz zastosowanych rozwiązań materiałowych,
- ograniczenie działań w zakresie zmiany gabarytów lub proporcji otworów i artykulacji elewacji, które mogą mieć wpływ na stan zachowania lub zmianę wyglądu zabytku,
- zachowania skali nowej zabudowy w celu ochrony charakterystycznych sylwet jednostek osadniczych,
- ograniczenie robót ziemnych, niwelacji terenu oraz zmian charakteru dotychczasowej działalności mogących doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia stanowisk archeologicznych – w przypadku stanowisk archeologicznych objętych wpisem do rejestru zabytków, w obszarze których wskazano tereny związane z możliwością realizacji zabudowy (w oparciu o dotychczasowe przesądzenia planistyczne) zakazuje się realizacji budynków

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Kłodawa ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz z jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką.

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Kłodawa jest to gmina wiejska położona na pograniczu województw lubuskiego i zachodniopomorskiego, w północnej części powiatu gorzowskiego. Obszar gminy obejmuje 11 sołectw: Kłodawa, Różanki, Wojcieszce, Chwałęcice, Łośno, Santocko, Rybakowo, Santoczno, Zdroisko, Mironice, Różanki Szklarnia.

Gmina Kłodawa graniczy bezpośrednio z gminami: Nowogródek Pomorski, Barlinek, Lubiszyn, Strzelce Kraj., Santok i Gorzów Wielkopolski. Administracyjnie wchodzi w skład powiatu gorzowskiego. Siedziba gminy znajduje się w Kłodawie.

Według regionalizacji fizyczno-geograficznej J. Kondrackiego obszar gminy Kłodawa znajduje się w zasięgu prowincji Niż Środkowoeuropejski, w ramach: – podprowincji Pojezierze Południowobałtyckie, – makroregionu Pojezierze Południowopomorskie, – mezoregionu Równina Gorzowska (przy czym wschodnia część gminy znajduje się w niewielkim stopniu w mezoregionie Pojezierze Dobiegniewskie).

Gmina Kłodawa leży w dorzeczu dolnej Warty i dolnej Noteci. W gminie Kłodawa znajduje się znaczna liczba jezior, stanowiących o dużej wartości przyrodniczej, wpływających jednocześnie na atrakcyjności regionu pod względem rekreacji.

Na terenie gminy występują następujące formy ochrony przyrody:

- rezerваты przyrody: „Dębina”, „Wilanów”, „Rzeka Przylęzek”, „Buki Zdroiskie”,
- Gorzowski Park Krajobrazowy wraz z otuliną, – Obszar Chronionego Krajobrazu „Puszcza Barlinecka”,
- Natura 2000 Obszar Specjalnej Ochrony „Puszcza Barlinecka”,
- Natura 2000 Specjalny Obszar Ochrony „Ostoja Barlinecka”,
- pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej,
- użytki ekologiczne: „Różanki”, „Bagna”, „Torfowisko Górne”, „Torfowisko Dolne”, „Wilanów”,
- chronione stanowiska roślin, zwierząt i grzybów, – strefy ochronne dla ptaków objętych ochroną strefową.

5.2.2. Zarys historii gminy¹

Rodowód powstania Kłodawy sięga czasów, kiedy istniała jako pomorska osada umocniona kłodami, skąd wywodzi się jej nazwa. Warto jednak odnotować fakt znalezienia na polach wsi dużo starszego od niej samej znaleziska, jakim był brązowy sztylet z epoki kultury unietyckiej (lata 1800-1500 p.n.e.), czyli okresu równoległego czasowo państwu Minojskiemu na Krecie. Tereny Gminy Kłodawa do poł. XIII w. należały do Pomorzan i Polan. Miejscowości Kłodawa i Mironice należały do systemu obronnego linii Noteci i Warty, którego centrum stanowił Santok. W 2 poł. XIII w. ziemie zagarnięte zostały przez margrabiów brandenburskich i weszły w skład Nowej Marchii. Pierwszy dokument związany z Kłodawą dotyczy fundacji opactwa cysterskiego w Mironicach przez margrabięgo Albrechta III w 1300 r. Historia regionu ściśle związana jest ze wspomnianym opactwem. Część miejscowości gminy wykształciła się w tym okresie, czego nieliczne ślady można jeszcze zaobserwować w układach przestrzennych oraz architekturze. Późniejsza historia Kłodawy zawsze uzależniona była od losów klasztoru Cystersów, a po kasacji klasztoru od domeny elektorskiej w Mironicach. Dopiero po 1945 r. zależność ta odwróciła się. W czasie II wojny światowej w Kłodawie mieścił się mały obóz jeniecki podległy Stalagowi III C w Drzewicach. Kłodawa została zajęta przez Rosjan dnia 31 stycznia 1945 r., a następnie przekazana polskiej administracji i repatriantom z kresów wschodnich. Już 24 czerwca 1945 r. wystąpił publicznie wójt gm. „Kładow”. W latach 1954-1972 znajdowała się tu Gromadzka Rada Narodowa, a do 1975 r. wieś znajdowała się w powiecie gorzowskim.

Historię regionu ilustrują liczne obiekty związane z istnieniem na tym terenie średniowiecznego opactwa cysterskiego w Mironicach oraz XVIII-wiecznego hutnictwa żelaza. Poniżej opisano historię poszczególnych miejscowości z terenu gminy wraz ze wskazaniem walorów turystycznych i przyrodniczych.

Chwałęcice (Heinersdorf) – w miejscowości tej warto zobaczyć neogotycki kościół z 1860 r., w którego wieży umieszczony jest dzwon z 1679 r., pochodzący z innej świątyni.

Kłodawa (Kładow) – wieś gminna nad rzeką Kłodawką i jeziorem Kłodawskim (24,35 ha) z zagospodarowanym kąpieliskiem. Rodowód Kłodawy sięga czasów piastowskich, kiedy to wspomagala strategicznie pobliski Santok, jako umocniona kłodami osada (skąd jej nazwa). W średniowieczu (1337) istniał tu dwór, młyn i piarnia. Na terenie wsi o zachowanym kształcie owalnicy znajduje się neogotycki kościół z czerwonej cegły o sklepieniu kolebkowym drewnianym wybudowany w latach 1858-1860, dworek o konstrukcji szachulcowej z około 1830 r., obecnie siedziba nadleśnictwa. W czasie II wojny światowej znajdował się tu niewielki obóz dla około 40 francuskich jeńców wojennych. Wieś położona jest na skraju Puszczy Gorzowskiej, zaledwie 6 km na północ od Gorzowa Wielkopolskiego co sprawia, że jest najbliższym miejscem wypoczynku dla gorzowian do którego dojechać można wygodną i bezpieczną ścieżką rowerową. Zagospodarowana plaża stanowi o walorach rekreacyjnych miejscowości.

Łośno (Lotzen) – nieduża miejscowość, sięgająca rodowodem 1300 r., od 1746 r. istniała huta szkła. Dziesięć lat później hutę spaliły wojska rosyjskie, ostatecznie zamknięto ją w 1788 r. i jedyną pamiątką po jej istnieniu był do końca lat 80-tych XX w. zabytkowy budynek biurowy.

We wsi znajduje się neobarokowy kościół z 1913 r., obok którego podstawa dawnego pomnika poświęconego pamięci mieszkańców wsi poległym na frontach II wojny światowej.

W oddalonych ok 2 km Lipach, nad jeziorem Lubie odwiedzić można Leśną Stację Dydaktyczną.

¹ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodawa na lata 2021-2024, opracowanie: mgr Agnieszka Dębska, 2020 r., Strategia Rozwoju Gminy Kłodawa na lata 2008-2015 i na lata 2021-2027

Mironice – we wczesnym średniowieczu (IX-XII w.) istniał tu gród. Po zajęciu w XIII w. tych ziem przez margrabiów brandenburskich Albrecht III funduje 22 maja 1300 r. opactwo cysterskie w istniejącym tu dworze „Creusdorf”. Pierwotna nazwa opactwa (Himmelstadt) oznaczała w płynnym tłumaczeniu (z Loco celi) „Niebiańskie miejsce”. W 1326 r. wieś spalona została przez wojska polsko-litewskie. Dwór cysterski odbudowano dopiero w 1368 r. To prawdopodobnie wówczas wprowadzono gospodarkę rybną, spiętrzając wody na Kłodawce i tworząc hodowlane stawy rybne. Ponownie opactwo spaliły w 1470 r. wojska książąt pomorskich. W 1539 r. margrabia Jan Kostrzyński dokonuje kasacji klasztoru ze względu na upadek obyczajów w samym opactwie i ducha reformacji, jaki zdominował życie ówczesnej Nowej Marchii. Kościół cysterski zaadaptowano na budynki gorzelni, a całość majątku stała się własnością państwa. Dwór z 1830 r. otoczony parkiem krajobrazowym i spichlerz z XIX w. wybudowała rodzina von Bayer. Badania archeologiczne potwierdziły istnienie wybudowanego w XIV w. kościoła cysterskiego, spalonego w 1872 r., którego cegły wykorzystano powtórnie do budowy stodoły, dziś także już nieistniejącej i studni z 2 poł. XIX w. We wsi zachowała się chałupa szachulcowa z XVII w.

W lesie, w odległości ok 3 km od Mironic, warto zobaczyć miejsce, gdzie dawniej istniała wieś Marzęcin – spalona przez Rosjan w 1945 r.). Obecnie po tej wsi pozostało jedynie lapidarium – pomnik stojący w dawnym centrum wsi, ruiny młyna wodnego oraz bijące ciągle źródło „Marii” i tablica pamiątkowa przypominająca historię wsi.

Różanki (Rosenthal) – wieś wzmiankowana w 1337 r. jako własność rodu Stolle. W latach 1492-1608 należała do rycerskiej rodziny von Strauss. Kolejnymi właścicielami i dzierżawcami byli: od 1646 r. Aleksander Gordon (z pochodzenia Szkot), od początku XVIII w. rodzina von Polentz, później w rękach Hohenzollernów. Ostatnim dzierżawcą był Alfred Balcke – hodowca i teoretyk uprawy ziemniaka. Przed II wojną światową wieś nosiła nazwę Stolzenberg.

Wieża wielodrożnica położona na skraju Puszczy Gorzowskiej. W miejscowości zlokalizowany jest kościół z początków XVIII w. z barokowym ołtarzem, z 2 poł. XVIII w. i klasycystyczny zespół folwarczny z 1 poł. XIX w.

Rybakowo – historia wsi sięga XIX w. W 1829 r. we wsi istniało 6 domów zamieszkiwanych przez 35 mieszkańców. W 1861 r. Rybakowo miało 10 domów i 71 mieszkańców. W czasie II wojny światowej wieś ucierpiała w wyniku działań wojennych, a wiele budynków zostało zniszczonych. Po wojnie, w latach 60. XX w. w Rybakowie rozpoczęto hodowlę pstrągów w stawach rybnych. Wieś Rybakowo charakteryzuje się malowniczymi krajobrazami.

Santocko (Zanzin) – wsi zasiedlony był już około 800 r. p.n.e., co potwierdza odkryte przez Dietza von Beyera cmentarzysko kultury łużyckiej. W średniowieczu ta słowiańska wieś należała do kasztelanii santockiej, a potem w połowie XIII wieku stała się częścią Nowej Marchii. Pierwsze dokumenty potwierdzające istnienie wsi pochodzą jednak dopiero z XIII/XIV wieku. Już wtedy istniała tu karczma. Od XVI wieku zajmowano się hodowlą pszczół, stąd na terenie wsi liczne pasieki.

W XVII w. powstał folwark posiadający owczarnię z 450 owcami. W XVIII w. popularna była zanotowana przez Johana Chrystiana Beckmanna legenda, że pierwotna zabudowa wsi znajduje się pod powierzchnią Jeziora Santockiego jako kara za popełnione przez mieszkańców grzechy. Murowany z czerwonej cegły neogotycki kościół z 1909 r. Strzelistość świątyni stojącej na wzgórzu podkreśla wieża z zegarem. W okresie międzywojennym Santocko zamieszkiwali muzycyjni chłopcy, którzy stworzyli gminny chór. Po wojnie Santocko zasiedla ludność pochodząca z tej samej wsi na Polesiu.

Na terenie wsi odnaleziono kamienne motyki z około 4000-3500 roku p.n.e.

Santoczno (Zanzhausen) – wieś położona nad rynną polodowcową jeziora Mrowinko (22,5 ha) i wypływającą z niego rzeką Santoczną. Pod koniec XVII wieku istniał tu młyn wodny (Zanzmühle). W latach 1765-1767 na polecenie króla Fryderyka II w miejscu młyna zbudowano zakład metalurgiczny (Eisenwerk). W 1767 r. lokowano wieś Zanzhausen, jako zaplecze dla rozwijającego się zakładu. Pierwotna zabudowa skupiona była wokół centralnego palcu. We wsi kościół szachulcowy, jednonawowy, wyposażony w emporę powstały z przebudowy dawnej huty w 1767 r. z dobudowaną w 1819 r. wieżą, w której znajdują się dwa dzwony z berlińskiej pracowni ludwisarskiej. Opodal budynek klasycystyczny (dawny dom pastora) z XIX w. rozbudowany o skrzydło w XX w. nakryty dachem naczółkowym. W okresie II Wojny Światowej wieś była rejonem koncentracji II Armii Wojska Polskiego. Odnaleźć tu można ruiny dawnego młyna wodnego i kuźnicy żelaza.

Dla upamiętnienia istnienia huty na placu przed kościołem w 2005 r. ustawiono głaz z odlewem płyty wyobrażającej model pierwszej niemieckiej maszyny parowej. Opodal mostka i „wodospadu” na Santocznej niewielkie lapidarium stworzone z tablic nagrobnych dawnego cmentarza niemieckiego. Buk (pomnik przyrody) o obwodzie ponad 4 metrów i wieku około 200 lat.

Wojcieszycze (Wormsfelde) – pierwsze znane zapiski pochodzą z 1337 r. Odnaleźć możemy tu najstarszy na terenie gminy, późnoromański, jednonawowy kościół, zabudowany z granitowych ciosów na początku XIII w., z wieżą dobudowaną w 1705 r.

Zdroisko (Zanzthal) – wieś letniskowa położona nad Santoczną wśród lasów Puszczy Gorzowskiej. Pierwsze wzmianki o tym miejscu pojawiły się na początku XIV w. gdy powstał młyn Stollenmühle napędzany wodami Santocznej - (Zanze). Dawniej istniał tu młyn (pozostał staw młyński), potem huta żelaza powstała w 1770 r. i produkująca drut, gwoździe, igły, stal w sztabach i prętach, blachę. W 1782 r. założona z polecenia Fryderyka II druga huta o nazwie Zanzhammer-Sącznik Zdroisko. Produkowała amunicję artyleryjską do armat 3-6-12 funtowych. Szczególny rozkwit w okresie walk Prus z Napoleonem. W 1783 r. rozpoczęto produkcję kartaczy. W 1856 r. kuźnicę przekształcono w fabrykę narzędzi, a w 1870 r. na zbożowy młyn wodny i tartak. We wsi prowadzono w okresie międzywojennym plantacje borówki amerykańskiej. Działa tu izba historyczna, w której prezentowane są stare zdjęcia, monety, gazety, sprzęty domowe i rolnicze dawnego Zdroiska. W bezpośrednim sąsiedztwie wsi rezerwat przyrody „Zdroiskie Buki”.

5.3. Dziedzictwo materialne Gminy Kłodawa – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz z jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega ona na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób, by tworząc nowe wartości, unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki i figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką.

W tej części przedstawiono najcenniejsze obiekty znajdujące się w Gminie Kłodawa, czyli te, które wpisane są do rejestru zabytków.

Kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny pw. św. Stanisława Kostki w Różankach wzniesiony został na początku XVIII w. z fundacji Johanna Matth. von Polentz, ówczesnego właściciela miejscowości. Budowla założona jest na planie prostokątnym, z czworoboczną wieżą po stronie zachodniej, dostawioną w 1735 r. i zakrystią po południowej. Na wyposażeniu świątyni znajduje się późnobarokowy ołtarz. Do 1945 r. w świątyni znajdowały się dwa srebrne kielichy mszalne, w tym jeden z 1597 r.

Kościół orientowany, jednonawowy, z prosto zamkniętym, niewyodrębnionym prezbiterium, z wieżą w elewacji zach. i kruchtą – w płd. Wysoki korpus nakryty trójspadowym dachem krytym ceramiczną dachówką. Czterokondygnacyjna wieża, w trzech dolnych kondygnacjach wzniesiona na rzucie kwadratu, w wyższej – czwartej – na rzucie ośmioboku, nakryta stromym ostrosłupowym hełmem krytym blachą; kruchta na rzucie kwadratu, nakryta dwuspadowym dachem krytym ceramiczną dachówką. Ściany murowane, tynkowane, na tynkowanym cokole, zwieńczone profilowanym gzymsem, w narożach wieży i kruchty ujęte lizenami. Wokół otworów okien i drzwi – opaski. Detal wypracowany w tynku. Otwory okien nawy oraz nieco niższe okna we wsch. ścianie prezbiterium i dwóch górnych kondygnacjach wieży – zamknięte łukiem pełnym; pozostałe otwory okienne prostokątne; nad drzwiami koliste tondo. Otwory drzwi prostokątne.

Stan zachowania – bardzo dobry.

Kościół rzymskokatolicki filialny pw. Przemienienia Pańskiego w Santocznie – powstał w 1767 r., kiedy zaadaptowano jeden z magazynów huty. Po 1945 r. kościół poświęcono dla potrzeb wyznania katolickiego. Prace prowadzone po wojnie przy obiekcie nie zatępiły jego zasadniczego charakteru. Wnętrze przystosowano do potrzeb liturgii katolickiej wprowadzając nowy układ ławek i ołtarz zwrócony w stronę wiernych. W 1972 r. przeprowadzono remont kapitalny obiektu (wymiano części podwalin i ław fundamentowych, wprowadzano izolację poziomą, wymiano części wypełnień konstrukcji na cegłę, pobielono strop oczyszczono do czystego drewna). W 1980 doprowadzono do świątyni instalację elektryczną. W 1990 r. naprawiono dach wieży i wprowadzono zadaszenie nad wejściem do niej i pomalowano wnętrze.

Budynek magazynowy przekształcony w kościół usytuowany był we wschodniej części rozległego placu stanowiącego dziedziniec huty. Początkowo posiadał plan prostokąta. Później od zachodu dobudowano czworoboczną wieżę oraz klatkę schodową przy elewacji północnej. Ściany zewnętrzne posadowione na kamiennym fundamencie i ceglanej podmurówce wzniesiono w konstrukcji szkieletowej. W podwalinie osadzono pionowe słupy spięte poziomymi ryglami i koronującym je oczepem. Konstrukcję wzmocniono ukośnymi zastrzałami w narożnikach. Duże prostokątne przestrzenie między belkowe wypełniono cegłą i otynkowano. W największych z nich osadzono czterodzielne okna, symetrycznie rozmieszczone w elewacjach ścian.

W fazie przebudowy adaptacyjnej na kościół, dodano wewnętrzne empory wsparte na słupach obiegające niemal wszystkie ściany. Całość zamknięto lustrzanym stropem drewnianym oraz dachem naczółkowym krytym dachówką ceramiczną.

Wieża zachodnia dobudowana została wtórnie do ściany zachodniej. Otrzymała plan kwadratu. Ściany wykonano w tej samej technice szkieletowej. Konstrukcję wzmocniono jednak dodatkowymi belkami, zastrzałami i mieczami, pełniącymi również funkcję dekoracyjną. Kondygnacje wydzielone płaskimi drewnianymi stropami, doświetlone zostały dwudzielnymi oknami z trójkątnym zamknięciem. W ścianach ostatniej kondygnacji otwory okienne, zamknięte pełnym łukiem, przesłonięto żaluzjami dla lepszego rozchodzenia się dźwięku dzwonów. Wnętrze zamknięto dachem namiotowym zwieńczonym kulą i krzyżem. W lukarnach połaci dachowych zamontowano tarcze mechanizmu zegarowego. Całość pokryto łupkiem skalnym. W przyziemiu ściany zachodniej usytuowano wejście do wnętrza kościoła o prostych dwuskrzydłowych drzwiach płycinowych z nadświetłem. Podczas remontu kościoła dodano stylowy okap.

Niedaleko od kościoła, na skraju byłego cmentarza ewangelickiego, znajduje się lapidarium utworzone w 2006 r. przez mieszkańców Santoczna. Mogą się tam znajdować płyty z drugiego cmentarza, usytuowanego naprzeciw kościoła, po drugiej stronie rzeki.

Wypożażenie:

- emporia obiegujące niemal całe wnętrze kościoła wsparte na profilowanych słupach,
- balustrada płycinowa rozczłonkowana bogato profilowanymi gzymsami;
- przy ścianie północno-zachodniej umieszczony był ołtarz ambonowy o prostej formie architektonicznej. Po roku 1945 został usunięty. Zastąpiony obecnie prostym stołem;
- organy o prostym trójdzielnym prospekcie,
- dzwony żelazne: mniejszy o średnicy 65 cm z napisem Berlin 1812 oraz większy o średnicy 80 cm z reliefem orła pruskiego odlany w Berlinie,
- do 1945 r. znajdował się żyrandol mosiężny o wysokości 80 cm, mający dwa rzędy po 8 ramion i zwieńczony dwugłowym orłem pruskim.

Stan zachowania – bardzo dobry.

Kościół rzymskokatolicki filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wojcieszycach – został wzniesiony na przełomie XIII i XIV w. Usytuowany jest w centrum wsi, na prostokątnej działce ogrodzonej ceglany murem. Jest najstarszą budowlą sakralną na terenie gminy Kłodawa a zarazem jedną z najstarszych w województwie lubuskim. Częściowo przebudowany na początku XVIII w. przetrwał do naszych czasów w formach romańsko-barokowych.

Budowla orientowana, założona jest na planie prostokątnym, pierwotnie bez wyodrębnionego prezbiterium. Zbudowany został z regularnie obrobionej kostki granitowej i z cegły ceramicznej, w formie prostokątnej, salowej budowli. W okresie średniowiecza był budowlą bezwieżową, przykrytą stromym, dwuspadowym dachem. Na powstanie kościoła na przełomie wieku XIII i XIV, wskazuje technika tworzenia kamiennych murów, ułożonych z regularnie obrabianych kostek granitowych oraz ślad po zamurowanym ostrołukowym portalu w elewacji północnej.

W okresie średniowiecza patronat nad kościołem sprawowała rodzina von Strauss, ówczesnych właściciele Wojcieszyc. Około połowy XVI w. kościół został przekazany gminie ewangelickiej.

W 1705 r. po stronie zachodniej nadbudowano ryglową wieżę dzwonniczą, zwieńczoną ośmioboczną latarnią z wiatrowskazem z datą budowy. W tym samym czasie po stronie wschodniej dodano półkolistą apsydę. W kształcie nadanym na początku XVIII w. kościół przetrwał do lat 30. XX w. W tym czasie, być może z uwagi na częściowe zniszczenie świątyni w czasie pożaru wsi (1929 r.), przeprowadzono jej gruntowny remont. W 1931 r. ufundowano nowy dzwon do wnętrza wieży. W końcu XIX w. zlikwidowano przykościelny cmentarz, a działkę ogrodzono ceglany murem z trzema ozdobnymi bramami, umieszczonymi po stronie zachodniej, południowej i północnej. Tuż za murem po wschodniej stronie kościoła stała plebania, zniszczona w czasie ostatniej wojny. W latach 70. przemurowano ogrodzenie działki kościelnej od strony wschodniej i częściowo od północy. W tych miejscach postawiono mur lity z cegły rozbiórkowej. Pod koniec lat 80. przełożono pokrycie dachu korpusu i wieży. Usunięto także osiemnastowieczny ołtarz ambonowy. W 2001 r. wykonano remont wnętrza kościoła, odnowiono wieżę świątyni – została ona otynkowana między ryglami jak na dawnej fotografii.

Z dawnego wyposażenia wewnętrznego zachowały się: empora organowa (wsparta na ośmiu słupach z prostą, litą balustradą), neogotycka chrzcielnica (z drewna dębowego; składa się z profilowanej podstawy, ośmiobocznego trzonu i czaszy zakończonej kołnierzem ozdobiony reliefem z motywami liści dębu), żeliwny piec (bogato zdobiony stylizowanymi ornamentami roślinnymi) i dzwon w wieży.

Stan zachowania – bardzo dobry.

Cmentarz przykościelny w Różankach – założony w 1 poł. XIV w. Cmentarz wraz z kościołem usytuowany w centralnej części pierwotnego nawsia (zmiana układu drożnego), na terenie czworobocznym, otoczonym kamiennym murem z bramkami od wsch. i zach. Cmentarz zlikwidowany, teren splantowany, porośnięty trawą, wokół kościoła – utwardzone obejście. Na terenie cmentarza – kamienny – pomnik z okresu I wojny światowej. Za pomnikiem kilka współczesnych nagrobków, obok – cyprys i świerk srebrny; wzdłuż muru wsch.: cis pospolity, świerk pospolity i cyprys.

Stan zachowania – bardzo dobry.

Dwór w Mironicach² – ok. 1830 r., zlokalizowany jest we wschodniej części miejscowości, na południe od drogi wiejskiej. Obiekt znajduje się w obrębie dawnego klasztoru cysterskiego, w ramach założenia folwarcznego domeny państwowej i następnie prywatnego folwarku stanowiącego ośrodek dóbr ziemskich. Budynek posadowiony jest po północnej stronie dziedzica gospodarczego, po stronie północnej znajduje się niewielki park dworski. Zespół folwarczny zlokalizowany jest między dwoma ciekami wodnymi, w sąsiedztwie jeziora. Układ przestrzenny założenia uległ w okresie powojennym częściowemu zatarciu wskutek wyburzeń budynków gospodarczych, natomiast park dworski w wyniku zaniedbania oraz rabunkowej gospodarki jest niemal nieczytelny. Dostęp na teren dziedzica znajduje się od strony północnej i północno-wschodniej.

Pierwsza wzmianka o Mironicach pochodzi z 1300 r., kiedy to margrabia brandenburski Albrecht III nadał cystersom kołbackim dwór Crewsdorp. Klasztor został założony w połowie XIV w. i posiadał nazwę Locus coeli (Miejsce Nieba). Istniał do 1539 r., to jest do czasu sekularyzacji dóbr kościelnych przeprowadzonej przez Jana Kostrzyńskiego. W miejsce dawnych posiadłości cysterskich utworzono domenę państwową z siedzibą w zespole klasztornym. Zabudowania folwarku domeny znane są ze sztychu Mateusza Meriana St. z połowy XVII w. i rysunku Daniela Petzolda z lat 1710-1715, a także licznych przekazów kartograficznych.

W XIX w. dobra mironickie znalazły się w posiadaniu rodziny von Bayer, która wybudowała na terenie dawnego założenia zespół budynków gospodarczych i klasycystyczny dwór połączony w sensie kompozycyjnym z parkiem. Budynek wzniesiony został w 1830 r. według projektu nieznanego architekta i stanowi typowy przykład klasycystycznej rezydencji szlacheckiej w regionie. Podobną realizacją był dwór znajdujący się w pobliskim Janczewie wybudowany w 1830 r., niestety nie zachowany do dnia dzisiejszego. Dwór w Mironicach został poddany w końcu XIX w. szeroko zakrojonym pracom remontowym i modernizacyjnym oraz rozbudowie o skrzydło zachodnie. Ostatnim właścicielem majątku był pułkownik Erich Dietz von Bayer.

Po 1945 r. majątek został znacjonalizowany i podzielony na dwie części. Dwór znajdował się w posiadaniu SKR w Gorzowie Wlkp. i od 1979 r. stanowił własność Zakładu Doświadczalnego Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Małyszynie. Od lat 90. XX w. obiekt jest własnością osoby prywatnej, która prowadzi doraźne remonty i zarazem czyni starania o pozyskanie środków finansowych na kompleksową rewaloryzację dworu. Część zabudowań folwarczych po stronie wschodniej stanowi odrębną własność.

Dwór został założony na planie wydłużonego prostokąta na osi wschód – zachód. Obiekt jest murowany z cegły ceramicznej i otynkowany. Budynek wzniesiony został jako budowla podpiwniczona, parterowa, nakryta wysokim dachem dwuspadowym z dwuosiową wystawką okienną umieszczoną po stronie północnej. Elewacja frontowa – północna i tylna – południowa ukształtowane zostały jako dziewięcioosiowe, symetryczne oraz rytmiczne z reprezentacyjnymi wejściami w osi centralnej. Elewacja boczna – wschodnia jest trzyosiowa z centralnie umieszczonym wejściem do pomieszczeń piwnicznych. Po stronie zachodniej znajduje się ceglana, złożona z kilku brył dobudówka, przesłaniająca elewację budynku. Do historycznego wystroju elewacji zaliczyć należy fragmenty boniowania, gzyms cokołowy, gzyms międzyokienny i koronujący oraz fragmenty opasek okiennych.

² <https://lwz.pl/monument/mironice-dwor/> (data dostępu 16.01.2025 r.)

Pod koniec XIX w. wymieniono pokrycie dachowe na łupkę oraz rozbudowano dwór w kierunku zachodnim o dwukondygnacyjną przybudówkę nakrytą dachami pulpitowymi, mieszczącą klatkę schodową skomunikowaną z poddaszem. Zarazem wymieniono część stolarki okiennej i drzwiowej. W latach 80. XX w. przeprowadzono prace remontowe w zakresie przełożenia oraz uzupełnienia pokrycia dachowego, wzmocnienia podpiwniczenia oraz wymiany części stolarki okiennej. Ponadto rozbudowano przybudówkę zachodnią i wprowadzono wewnątrz nowe podziały wewnątrz w celu adaptacji budynku dworu do nowych funkcji.

Stan zachowania – dostateczny.

Zespół folwarczny, ul. Gorzowska 5 w Różankach – zespół pochodzi z XIX w., jest usytuowany w zach. części wsi, po płn. stronie ul. Gorzowskiej (droga krajowa nr 22). Wydłużony na osi pld.-zach. – płn.-wsch., założony wokół dwóch prostokątnych dziedzińców, rozdzielonych drogą wewnętrzną. Od pld.-zach. i płn.-zach. otoczony ul. Folwarczną, przecinającą po diagonali dziedziniec płn.-wsch. od płn.-wsch. – ul. Niepodległości – jej odnogą pld.-zach., od pld.-wsch. – ul. Gorzowską. Wzdłuż budynku mieszkalnego biegnie droga brukowa wiodąca od ul. Grunwaldzkiej, przechodząca przez bramę prostopadłą do frontowej elewacji budynku, oddzielająca zabudowę gospodarczą dziedzińca płn.-wsch. od jego zabudowy zlokalizowanej na pierzei pld.-wsch. (ul. Gorzowska nr 12 i 12 A).

Pierwotny zespół rozstał rozparcelowany, dziedziniec płn.-wsch. – znacznie przekształcony; walory zabytkowe zachowuje dziedziniec pld.-zach.

Dziedziniec pld.-zach., zbliżony do kwadratu, otoczony jest budynkami: dawnej owczarni (pld.-zach.), stodoły (płn.-zach.), obory (płn.-wsch.) i budynkiem mieszkalnym ul. Gorzowska nr 5 (pld.-wsch.); budynki dawnej owczarni i obory, w pld.-wsch. części, posiadające prostopadłe do korpusu aneksy flankujące budynek mieszkalny, połączone są z nim odcinkami muru i bramą – w części pld.

Budynki jednorodne stylowo, parterowe, murowane i tynkowane, nakryte są wysokimi, naczółkowymi dachami krytymi ceramiczną dachówką i płytkami cementowymi w układzie karo i prostokątnym.

Dziedziniec płn.-wsch. – na rzucie prostokąta, został rozparcelowany i znacznie zmodyfikowany. Obecnie wydłużony budynek obory (pld.-zach.) – zachowany jest w partii fundamentów; budynek dawnego magazynu pasz i stajni (płn.-zach.) to dziś warsztat samochodowy. Dawna wozownia i kuźnia oraz spichlerz (płn.-wsch.) to magazyn z wiatą i budynek magazynowo-biurowy (Niepodległości 10); na pierzei płn.-wsch. – współczesna siedziba Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa (12A). Płn. granicę pierzei płn.-wsch. oraz granicę płn.-zach. wyznacza ceglany mur zachowany w formie szczątkowej.

Obiekty pierwotnego folwarku zlokalizowane w płn. części, poza obrębem dziedzińca (gorzelnia i stodoła) nie istnieją.

Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym, ul. Gorzowska 5 w Różankach – XIX w., parterowy budynek w układzie kalenicowym, wzniesiony na rzucie prostokąta, z prostokątnymi aneksami na przedłużeniu tylnej elewacji, w płn.-zach. częściach elewacji bocznych. Parterowy, nakryty wysokim naczółkowym dachem, w połaci frontowej rozczłonkowanym prostokątną facjatą pod daszkiem pulpitowym; aneksy nakryte trójspadowo; dachy kryte ceramiczną dachówką.

Ściany murowane, tynkowane, frontowa ściana facjaty licowana deskami. Otwory okien i drzwi prostokątne, stolarka współczesna.

Stan zachowania – bardzo dobry.

Budynek dawnej szkoły, ob. mieszkalno-użytkowy, ul. Parkowa 1, 3 (Santoczno nr 2) w Santocznie – poł. XVIII w., pocz. XX w. Budynek na rzucie litery L, złożony z parterowego korpusu w układzie kalenicowym i węższego skrzydła podwyższonego o ścianką kolankową. W szerokości elewacji bocznej, płn.-zach. korpusu – prostokątny aneks zwieńczony trasem. Dach korpusu dwuspadowy z naczółkiem płn.-zach. z trzema facjatkami pod daszkami pulpitowymi – w połaci frontowej; dach skrzydła dwuspadowy; dachy kryte blachodachówką. Ściany murowane, tynkowane, ściana kolankowa skrzydła licowana deskami. Otwory okien i drzwi prostokątne, stolarka współczesna. Budynek znacznie przekształcony.

Aleja lipowa w Różankach – pochodzi z lat 1860-1880, aleja biegnąca po obu stronach drogi krajowej nr 22: od miasta Gorzowa (wysokość tablicy drogowej z nazwą miasta) do wsi Różanki (skrzyżowanie z ul. Kwiatową). Szpalery odsunięte od szosy na odległość ok. 2 m. Drzewa o zróżnicowanej średnicy pnia, od ok. 40 cm do ok. 1 m, uzupełnione o współczesne nasadzenia. Stare drzewa pielęgnowane.

Dodatkowo w rejestr zabytków wpisany do rejestru zabytków jest obiekt – dawna huta, następnie dom w miejscowości Łośno z 1746 r., który nie istnieje.

5.5. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz gminy jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

W Gminie Kłodawa funkcjonują dwie jednostki wpisane do rejestru instytucji kultury – Gminny Ośrodek Kultury (GOK) oraz Gminna Biblioteka Publiczna. Obie instytucje znalazły obecnie nową lokalizację w Kłodawie, gdzie zakończono inwestycję polegającą na rozbudowie świetlicy wiejskiej na cele rozwoju usług kulturalnych. GOK funkcjonuje od 1985 r. Jego celem jest rozpowszechnianie i organizowanie życia kulturalnego na terenie gminy Kłodawa. GOK obejmuje nadzorem merytorycznym świetlice środowiskowe, które działają w dziesięciu miejscowościach, organizując czas wolny dla mieszkańców poszczególnych wsi. GOK jest organizatorem corocznych imprez masowych takich jak „Kłodawska Majówka” czy dożynki, współorganizatorem imprez sołeckich, zawodów strażackich, spotkań seniorów oraz inicjatorem wielu imprez związanych z bieżącą działalnością ośrodka: przeglądy wokalne, warsztaty artystyczne, pikniki rodzinne oraz imprezy sportowo-rekreacyjne. Funkcję kulturotwórczą w gminie pełni także Gminna Biblioteka Publiczna w Kłodawie, która powstała w 1948 r. Biblioteka stale współpracuje ze szkołami i przedszkolami z terenu gminy.

Pod skrzydłami GOK prężnie działa sześć zespołów wokально-muzycznych: Kłodawianki z Kłodawy, Brzezinki z Santocka, Róży Kwiat z Różanek, Czas z Łośna oraz zespoły Kosy i Bukowina – oba ze Zdroiska. Zespoły kultywują tradycje ludowe, chętnie biorąc udział w imprezach gminnych oraz organizując własne – związane ze specyficznym klimatem spotkania biesiadne na terenie swoich sołectw

W gminie aktywnie działa Izba Tradycji Kulturowych, która mieści się w budynku odrestaurowanej stodoły w Zdroisku. Spotykają się tu mieszkańcy, organizowane są różnorodne wydarzenia kulturalne i społeczne. Wnętrze świetlicy skrywa również interesujący zbiór pamiątek, które opowiadają historię tego miejsca i jego mieszkańców. W 2024 r. na budynku Izby Tradycji Kulturowych w Zdroisku odsłonięto wyjątkową tablicę. Upamiętnia ona Powstańca Wielkopolskiego i uczestnika wojny polsko-bolszewickiej Michała Sobczaka oraz jego małżonkę Agnieszkę Sobczak, więźniarkę nazistowskiego obozu Auschwitz Birkenau. To Pionierzy Lasów Państwowych w Gorzowie, ale też dawni mieszkańcy Zdroiska.

Na terenie gminy znajduje się także izba muzealna w Santocznej, która mieści się w pomieszczeniu użyczonym w kościele – dawnym magazynie huty, przez lokalną parafię.

Strefę turystyczno-wypoczynkową w Gminie Kłodawa opiera się przede wszystkim na bogactwie przyrody, wysoki poziom zalesienia (ponad 65% powierzchni gminy stanowią lasy) oraz liczne jeziora. Na terenie gminy znajduje się fragment Gorzowskiego Parku Krajobrazowego. Zlokalizowane są tutaj szczególnie

atrakcyjne rezerваты przyrody: „Wilanów”, „Dębina”, „Rzeka Przylęzek”, „Zdroiskie Buki”. Na turystów i wędkarzy czekają czyste rzeki i jeziora (ponad 20 z nich Polski Związek Wędkarski dopuścił do amatorskiego połowu ryb), z których część jest zagospodarowanych turystycznie. Do największych należą: jezioro Lubie z ośrodkiem wypoczynkowym w Lipach (położone 20 km od Gorzowa), jezioro Kłodawskie z kąpieliskiem w Kłodawie (5 km od Gorzowa), jezioro Nierzym z kąpieliskiem przy trasie Gorzów-Gdańsk. Przez najpiękniejsze zakątki gminy prowadzą liczne szlaki turystyczne. Na terenie gminy oznakowano szlaki rowerowe – ponad 120 km szlaków położonych w otoczeniu malowniczej przyrody.

5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Kłodawa nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków, tj. wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Kłodawa znajduje się 52 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 42 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Kłodawa

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	REJESTR ZABYTEKÓW
1	Łośno	Łośno, nad rzeką Łośnicą	huta, ob. dom (nie istnieje)	KOK-I-479/63 30.05.1963 KOK-I-46/76 26.10.1976
2	Mironice		dwór	306 z 20.08.1980, L-371/A z 16.02.2010
3	Różanki	wzdłuż drogi krajowej nr 22	aleja lipowa wzdłuż drogi krajowej nr 22 od granic miasta Gorzowa Wlkp. do miejscowości Różanki	2155 z 01.06.1974 L-427/A z 18.04.2011
4	Różanki		kościół rzymskokatolicki pw. św. Stanisława Kostki	2108 z 04.05.1971 L-341/A z 28.07.2009
5	Różanki		cmentarz przykościelny	KOK-I-358/91 25.04.1991

6	Różanki	ul. Gorzowska 5	zespół folwarczny	2109 z 04.05.1971 L-380/A z 05.03.2010
7	Różanki	ul. Gorzowska 5	budynek mieszkalny w zespole folwarczym	2109 z 04.05.1971 L-380/A z 05.03.2010
8	Santoczno	ul. Parkowa 2	kościół rzymskokatolicki filialny pw. Przemienienia Pańskiego	657 z 18.12.1963 KOK-I-93/76 z 05.11.1976 L-339/A z 27.07.2009
9	Santoczno	ul. Parkowa 1,3 (Santoczno nr 2)	budynek d. szkoły	KOK-I-2110/71 z 04.01.1971 r.,
10	Wojcieszyce	ul. Kasztanowa 3	kościół rzymskokatolicki filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	190 z 16.03.1961 r. KOK-I-20/76 z 22.10.1976 r. L-340/A z 28.07.2009

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

LP.	AZP	MIEJSCOWOŚĆ	NR STAN. W MIEJSC.	NR STAN. NA OBSZ. AZP	TYP STANOWISKA	CHRONOLOGIA	NR REJESTRU ZABYTKÓW
11	43-11	Mironice	1	1	osada	epoka kamienia	546/Ar z dn. 12.12.1974 r.
12	43-11	Mironice	2	2	śląd osadnictwa	epoka kamienia	545/Ar z dn. 12.12.1974 r.
13	43-11	Mironice	3	3	osada	okres wpływów rzymskich	549/Ar z dn. 12.12.1974 r.
14	43-11	Mironice	4	4	osada	halsztat c-d, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	547/Ar z dn. 12.12.1974 r.
15	43-11	Mironice	5	5	osada	okres wpływów rzymskich	548/Ar z dn. 12.12.1974 r.
16	43-11	Santocko	49	6	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia – neolit, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	553/Ar z dn. 12.12.1974 r.
17	43-12	Kłodawa	71	68	osada	epoka kamienia – neolit-kult. pucharów lejkowatych	543/Ar z dn. 12.12.1974 r.
18	43-12	Kłodawa	72	69	osada	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych?	538/Ar z dn. 12.12.1974
19	43-12	Kłodawa	74	71	osada śląd osadnictwa	kult. łużycka?- ep. brązu - halsztat? nowożytność	542/Ar z dn. 12.12.1974 r.
20	44-11	Kłodawa	44	17	śląd osadnictwa osada produkcyjna osada	epoka kamienia okr. wpływów rzymskich halsztat c- d -kult. łużycka, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	515/Ar z dn. 12.12.1974 r.
21	44-11	Kłodawa	40	20	śląd osadnictwa cmentarzysko?	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów	521/Ar dn. 12.12.1974 r.

						rzymskich	
22	44-11	Kłodawa	41	21	? (śląd osadnictwa) punkt osadniczy śląd osadnictwa	okr. wpływów rzymskich pradzieje późne średniowiecze	522/Ar z dn. 12.12.1974 r.
23	44-11	Kłodawa	42	22	punkt osadniczy ? (śląd osadnictwa)	okr. wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze późne średniowiecze	523/Ar z dn. 12.12.1974 r.
24	44-11	Santocko	1	23	śląd osadnictwa osada? osada	epoka kamienia późny okr. lateński, pradzieje wczesne średniowiecze (faza a-b)	516/Ar z dn. 12.12.1974 r.
25	44-11	Santocko	2	24	punkt osadniczy osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - mezolit okr. wpływów rzymskich wczesne średniowiecze (faza b-c) późne średniowiecze	518/Ar z dn. 12.12.1974 r.
26	44-11	Santocko	3	25	śląd osadnictwa osada punkt osadniczy	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów rzymskich wczesne średniowiecze (faza a-b)	519/Ar z dn. 12.12.1974 r.
27	44-11	Santocko	4	26	osada	okr. wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (faza a-b), późne średniowiecze	525/Ar z dn. 12.12.1974 r.
28	44-11	Santocko	5	27	cmentarzysko punkt osadniczy śląd osadnictwa	okr. wpływów rzymskich wczesne średniowiecze (faza a-c) późne średniowiecze	526/Ar z dn. 12.12.1974 r.
29	44-11	Santocko	6	28	osada	epoka kamienia - neolit, okr. wpływów rzymskich	527/Ar z dn. 12.12.1974 r.
30	44-11	Santocko	7	29	Śląd osadnictwa? cmentarzysko	epoka kamienia, późne średniowiecze	533/Ar z dn. 12.12.1974 r.

						okr. wpływów rzymskich	
31	44-11	Santocko	8	30	osada	wczesny okr. wpływów rzymskich, późne średniowiecze	524/Ar z dn. 12.12.1974 r.
32	44-11	Santocko	9	31	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	528/Ar z dn. 12.12.1974 r.
33	44-11	Santocko	10	32	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia? okres wpływów rzymskich – faza c, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	529/Ar z dn. 12.12.1974 r.
34	44-11	Chwałęcice	2	36	śląd osadnictwa punkt osadniczy osada	epoka kamienia, późne średniowiecze epoka brązu okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (faza późna)	517/Ar z dn. 12.12.1974 r.
35	44-11	Chwałęcice	22	45	osada	epoka kamienia - neolit	530/Ar z dn. 12.12.1974 r.
36	44-11	Kłodawa	39	67	osada produkcyjna	okres wpływów rzymskich	520/Ar z dn. 12.12.1974 r.
37	44-11	Kłodawa	43	68	osada	epoka kamienia – neolit	531/Ar z dn. 12.12.1974 r.
38	44-11	Kłodawa	45	69	śląd osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	514/Ar z dn. 12.12.1974 r.
39	44-11	Kłodawa	46	92	osada	okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (faza wczesna)	535/Ar z dn. 12.12.1974 r.
40	44-11	Kłodawa	47	93	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia – mezolit epoka kamienia – neolit, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	534/Ar z dn. 12.12.1974 r.
41	44-11	Kłodawa	48	94	śląd osadnictwa osada osada?	epoka kamienia, wczesna epoka brązu, późne średniowiecze epoka kamienia – neolit okres wpływów rzymskich?	536/Ar z dn. 12.12.1974 r.
42	44-11	Kłodawa	49	95	śląd osadnictwa cmentarzysko?	epoka kamienia, późne średniowiecze	537/Ar z dn. 12.12.1974 r.

					osada	halsztat d – okres lateński a okres wpływów rzymskich	
43	44-11	Mironice	11	119	osada	okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	551/Ar z dn. 12.12.1974 r.
44	44-11	Mironice	12	120	punkt osadniczy osada?	epoka kamienia, pradzieje okres wpływów rzymskich	552/Ar z dn. 12.12.1974 r.
45	44-11	Mironice	8	121	osadnictwo	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich?	550/Ar z dn. 12.12.1974 r.
46	44-11	Kłodawa	89	135	osada	epoka kamienia – mezolit, neolit, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich, pradzieje, wczesne średniowiecze	L-74/C z dn. 23.02.2005 r.
47	44-12	Wojcieszyce	81	164	osada	kultura przeworska	544/Ar z dn. 12.12.1974 r.
48	44-12	Wojcieszyce	82	165	osada	kultura przeworska	539/Ar z dn. 12.12.1974 r.
49	44-12	Wojcieszyce	83	166	osada	kultura przeworska	541/Ar z dn. 12.12.1974 r.
50	44-12	Wojcieszyce	84	167	osada	epoka kamienia – neolit, kultura przeworska	540/Ar z dn. 12.12.1974 r.
51	44-12	Kłodawa	38	168	osada	epoka kamienia – neolit, kultura przeworska	554/Ar z dn. 12.12.1974 r.
52	44-12	Kłodawa	39	169	osada	kultura przeworska?	552/Ar z dn. 12.12.1974 r.

5.6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Gminy Kłodawa znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa lubuskiego. Stanowią one przede wszystkim wyposażenie kościołów. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, Delegatura w Gorzowie Wielkopolskim.

5.6.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania gminnych aktów planowania przestrzennego zgodnie z art. 3 .1. i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określeniu ustaleń gminnych aktów planowania przestrzennego. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Kłodawa jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Na podstawie obowiązujących przepisów obecnie na terenie Gminy Kłodawa obowiązują 53 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Tabela nr 2).

Tabela nr 2. Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Kłodawa

LP.	NAZWA UCHWAŁY
1	Uchwała nr X/62/99 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Chwałęcice
2	Uchwała nr XI/77/99 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Różanki
3	Uchwała nr XV/120/2000 w sprawie zmian miejscowego planu przestrzennego gminy Kłodawa w miejscu Wojcieszycy
4	Uchwała nr XXII/180/200 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu przeznaczonego pod zabudowę budownictwa jednorodzinne, rekreacyjnego, usługowego, handlu, gastronomii oraz budownictwa przemysłowego i składowego wraz z zielenią towarzyszącą budownictwu przy ul. Gorzowskiej w Kłodawie
5	Uchwała nr XXXIV/314/02 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie Zdroisko

6	Uchwała nr XXXIV/315/02 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miejscowości Kłodawa
7	Uchwała nr XXXIV/316/02 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie Kłodawa - gmina Kłodawa
8	Uchwała nr XXXIV/317/2002 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie Kłodawa
9	Uchwała nr XXXIV/318/2002 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Wojcieszycze
10	Uchwała nr XXXIV/319/2002 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Rybakowo
11	Uchwała nr XXXVI/340/2002 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
12	Uchwała nr XXXVI/341/2002 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Wojcieszycze
13	Uchwała nr XXXVI/342/2002 w sprawie: uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Kłodawa - ul. Gorzowska (dz Nr 600/5 o pow. ~ 1,00 ha)
14	Uchwała nr XXXVII/349/2002 w sprawie: uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Kłodawa, obręb Wojcieszycze - kopalnia kruszywa naturalnego. Dz. Nr 206/2 o pow. 13,33 ha
15	Uchwała nr XXXVII/350/2002 w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Kłodawa gmina Kłodawa, Nr Dz. 27/40 do 27/62
16	Uchwała nr XXXVII/351/2002 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Wojcieszycze gmina Kłodawa
17	Uchwała nr XXXVII/352/2002 w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Różanki gmina Kłodawa, Nr Dz. 150/10, 150/11, 150/16
18	Uchwała nr IV/24/03 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Kłodawa
19	Uchwała nr IV/25/03 w sprawie: zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
20	Uchwała nr VIII/82/03 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
21	Uchwała nr VIII/83/03 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
22	Uchwała nr VIII/84/03 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
23	Uchwała nr VIII/85/03 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
24	Uchwała nr VIII/86/2003 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
25	Uchwała nr VIII/87/03 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa
26	Uchwała nr X/116/03 w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa obręb Santocko dz. 616 o pow. 0,7934 ha
27	Uchwała nr XIV/153/04 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa obręb Santocko dz.nr 615 o pow.3,5820 ha
28	Uchwała nr XX/210/04 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Kłodawa przy ul. Leśnej działki nr 205, 206/3, 206/5, 206/6, 206/7, 206/8, 206/9 i 211/5
29	Uchwała nr XXI/214/05 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Łośno
30	Uchwała nr XXI/215/05 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Łośno
31	Uchwała nr XXII/224/05 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu przeznaczonego pod zabudowę mieszkaniową, usługową i przemysłową w Kłodawie
32	Uchwała nr XXIX/289/06 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w gminie Kłodawa
33	Uchwała nr XXIX/343/06 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Kłodawa
34	Uchwała nr VI/36/07 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu przeznaczonego pod zabudowę mieszkaniową, usługową i przemysłową w Kłodawie.

35	Uchwała nr XIV/69/07 w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa przy ul. Gorzowskiej - Osiedle Marzeń
36	Uchwała nr XXVIII/211/08 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla ośrodka przywodnego nad jeziorem Nierzym.
37	Uchwała nr XXVIII/212/08 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Santocko.
38	Uchwała nr XXXVIII/272/09 w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Wojcieszyce.
39	Uchwała nr XXXVIII/273/09 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa przy ul. Gorzowskiej
40	Uchwała nr XLIV/324/10 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego w miejscowości Kłodawa nad jeziorem Kłodawa
41	Uchwała nr XLV/342/10 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w zakresie przebiegu sieci gazowych w gminie Kłodawa
42	Uchwała nr X/69/11 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Rybakowo w rejonie ulic: Sosnowej i Łąkowej
43	Uchwała nr X/70/11 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Chwałęcice w rejonie ulicy Lipowej
44	Uchwała nr XIII/101/11 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w miejscowości Kłodawa pomiędzy ulicami Jeziorną i Czereśniową oraz przy ulicy Wojcieszyckiej
45	Uchwała nr XXV/191/13 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla obrębu Mironice
46	Uchwała nr XXXII/240/13 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla obrębu Santocko
47	Uchwała nr IX/60/2015 w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa na Osiedlu Marzeń
48	Uchwała nr XIV/107/2016 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa w rejonie ulicy Tęczowej oraz ulicy Brzoskwinowej
49	Uchwała nr XXI/161/2016 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w rejonie miejscowości Wojcieszyce
50	Uchwała nr XLVIII/349/18 w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa obejmującego obręb Łośno
51	Uchwała nr III/21/18 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w obrębie Wojcieszyce
52	Uchwała nr VI/48/19 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszarów położonych w obrębach ewidencyjnych Santocko, Mironice i Kłodawa w gminie Kłodawa
53	Uchwała nr XVIII/168/20 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego teren położony w obrębie Różanki, gmina Kłodawa

Dodatkowo gmina proceduje następujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

- obręb Łośno (uchwała nr XLV/397/2022 Rady Gminy Kłodawa z dnia 30 listopada 2022 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w obrębie Łośno),
- obręb Kłodawa (uchwała nr XLV/398/2022 Rady Gminy Kłodawa z dnia 30 listopada 2022 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w obrębie Kłodawa),
- obręb Różanki (uchwała nr LVI/496/2023 Rady Gminy Kłodawa z dnia 29 listopada 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa w obrębie Różanki),
- rejon ul. Tęczowej w miejscowości Kłodawa (Uchwała Nr LVII/516/2023 Rady Gminy Kłodawa z dnia 20 grudnia 2023 r. w sprawie przystąpienia do opracowania zmiany miejscowego planu zagospodarowania

przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa w rejonie ulicy Tęczowej oraz ulicy Brzostkowiowej, w zakresie odnoszącym się do działek o numerach ewidencyjnych: 786/1, 786/2, 786/3, 786/4, 786/5, 786/6;

- Uchwała Nr II/14/2024 Rady Gminy Kłodawa z dnia 5 czerwca 2024 r. w sprawie zmiany uchwały Nr LVII/516/2023 Rady Gminy Kłodawa z dnia 20 grudnia 2023 r. w sprawie przystąpienia do opracowania zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa w rejonie ulicy Tęczowej oraz ulicy Brzostkowiowej, w zakresie odnoszącym się do działek o numerach ewidencyjnych: 786/1, 786/2, 786/3, 786/4, 786/5, 786/6;
- Uchwała Nr V/41/2024 Rady Gminy Kłodawa z dnia 28 sierpnia 2024 r. w sprawie zmiany nr 2 uchwały nr LVII/516/2023 Rady Gminy Kłodawa z dnia 20 grudnia 2023 r. w sprawie przystąpienia do opracowania zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Kłodawa dla miejscowości Kłodawa w rejonie ulicy Tęczowej oraz ulicy Brzostkowiowej, w zakresie odnoszącym się do działek o numerach ewidencyjnych: 786/1, 786/2, 786/3, 786/4, 786/5, 786/6),
- miejscowość Wojcieszyce (Uchwała Nr LX/547/2024 Rady Gminy Kłodawa z dnia 27 marca 2024 r. w sprawie przystąpienia do opracowania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Wojcieszyce).

5.7. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (*Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej. Ponadto właściele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gmina Kłodawa opracowała gminną ewidencję zabytków w 2016 r. Ewidencję uzupełniono w 2020 r. Następnie w 2021 r. ewidencja została przyjęta Zarządzeniem Nr W/19/2021 Wójta Gminy Kłodawa z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1 i nr 2.

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Dotyczy to także włączania nowych obiektów do GEZ.

5.7.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się archeologiczne badania powierzchniowe. Bardziej szczegółowe badania prowadzone są w formie badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych nad pracami inwestycyjnymi. Przebadane stanowiska o znacznej wartości kulturowej wpisane są do rejestru zabytków. Pozostałe znajdują się w ewidencji zabytków archeologicznych. Nie jest to zbiór zamknięty i nie można wykluczyć, iż w wyniku dalszej weryfikacji i prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady działalności człowieka. Baza danych AZP stanowi źródło aktualnej wiedzy o terenie i stanowi podstawę kolejnych etapów badawczych: kwerendy archiwalnej w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, badań powierzchniowych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególnie problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżnić można ich różne rodzaje: grodziska – pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne – zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych. One też zwykle są przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb konserwatorskich. Zabytki archeologiczne o własnej formie krajobrazowej, po odpowiednim zabezpieczeniu i przygotowaniu, mogą stanowić atrakcję turystyczną.

Środowisko kulturowe Gminy Kłodawa zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki kamienia do średniowiecza. Gminę cechuje bardzo duże bogactwo dziedzictwa archeologicznego. Stanowiska zewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski – 42-11, 42-12,

42-13, 43-10, 43-11, 43-12, 43-13, 44-10, 44-11, 44-12, 44-13. Na obszarze gminy zlokalizowano 441 stanowisk archeologicznych o zróżnicowanym znaczeniu, w tym 42 stanowiska wpisane są do rejestru zabytków (Załącznik nr 2).

Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Dlatego zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych na terenie wyżej wymienionych stanowisk. Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

Zgodnie z art. 33. ust. 1 „Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)”.

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzeniowego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 3 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Kłodawa.

Tabela nr 3. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY KŁODAWA	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę obiektów zabytkowych; • uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie Gminy Kłodawa; • opracowana gminna ewidencja zabytków; • unikatowe ryglowe budownictwo • bogactwo zasobów różnych grup zabytków nieruchomych, w tym archeologicznych; • zachowane zabytkowe układy przestrzenno-architektoniczne, m.in. średniowieczne układy przestrzenne (Kłodawa, Różanki, Santocko, Wojcieszyce); • wysokie przyrodnicze walory położenia gminy – położenie na terenie Gorzowsko-Barlineckiego Parku Krajobrazowego; • występowanie malowniczych i stosunkowo czystych jezior; • duża liczba i różnorodność szlaków turystycznych; • aktywna działalność Gminnego Ośrodka Kultury,	• niewypracowany produkt lokalny wyróżniający gminę; • brak wyraźnie zidentyfikowanego produktu turystycznego; • słabe zaplecze dla obsługi funkcji turystyczno-rekreacyjnej budowanej w oparciu o zabytkowe obiekty; • brak jednolitych oznakowań i informacji o zabytkach na terenie gminy; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczone na ochronę zabytków; • budynki występujące w gminnej ewidencji zabytków, które są własnością prywatną wymagają przeprowadzenia prac zabezpieczających, jak i wyeksponowania ich walorów; • brak informacji turystycznej dotyczącej walorów kulturowych; • brak programów badawczych: z zakresu archeologii, historii architektury i budownictwa.

Biblioteki Publicznej, • na terenie gminy działają: Izba Tradycji Kulturowych, Ośrodkiem Działaj Lokalnie Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych – Lokalna Grupa Działania, Stowarzyszeniem Przyjaciół Santocznej; • cyklicznie odbywające się imprezy kulturalne, takie jak np. imprez masowych takich jak „Kłodawska Majówka” czy dożynki.	
SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • malowniczy krajobraz, czyste jeziora oraz sprzyjająca rozwojowi turystyki i rekreacji; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa kulturowego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemyślanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.

przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Kłodawa. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 4), które są kontynuacją działań określonych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodawa oraz na 2021-2024. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 4.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

Priorytet I. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Priorytet II. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Kłodawa

Priorytet I. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy.	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Sporządzenie Gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.	Czy opracowano Plan
	Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków do końca 2028 r.	Czy wykonano aktualizację
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów).	Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich, wartość zaplanowanych/poniesionych wydatków
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych parków i cmentarzy znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość przeprowadzonych prac, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków
	Wykonanie remontu sali wiejskiej w Rybakowie. Przewidywany koszt inwestycji to 2 076 683,87 zł. Planowany czas zakończenia realizacji inwestycji – rok 2025.	Czy zakończono prace, wartość inwestycji, czy pozyskano środki zewnętrzne
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego przy ścisłej współpracy.	Ilość pozyskanych środków, z kim współpracowano, na jakie zadania pozyskano środki
	Coroczne rezerwowanie środków w budżecie gminnym przeznaczonych na dofinansowania udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Ilość złożonych wniosków, wartość przyznanych dotacji, na ile obiektów
	Wsparcie finansowe dla obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków poprzez możliwość udzielania dotacji na te obiekty.	Czy zmieniono/utworzono nową formę możliwości dotacji, czy zmieniono poprzednią uchwałę

Priorytet II. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.		
CELE OPERACYJNE	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy.	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Przygotowanie kompleksowej informacji o ofercie kulturowej i turystycznej gminy.	Czy przygotowano ofertę, z kim współpracowano, gdzie jest dostępna, w jakiej formie
	Współpraca przy działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki itp.	Ilość opracowanych wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy w ścisłej współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury, Izbą Tradycji Kulturowych, Ośrodkiem Działaj Lokalnie Stowarzyszenie Kraina Szlaków Turystycznych – Lokalna Grupa Działania, Stowarzyszeniem Przyjaciół Santoczej.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki
Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości	Rozbudowa systemu informacji turystycznej poprzez: – uzupełnienie istniejącego systemu informacji wizualnej – tablice informacyjne dotyczące historii i walorów zabytków według jednolitego wzoru; – publikacja wydawnictw – mapa obszaru z lokalizacją zabytkowych obiektów, przewodniki po zabytkach gminy (nie tylko rejestrowych).	Jakie czynności zostały zaplanowane, jakie zrealizowane, wartość przeznaczonych środków, z kim współpracowano.
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	Współpraca oraz wspieranie działań w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, jakie działania zrealizowano, z kim, wartość poniesionych środków
	Opracowanie i organizacja tras i ścieżek edukacyjnych z wykorzystaniem obiektów i zespołów zabytkowych, w tym budowa ścieżki rowerowej.	Zakres działań, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków, z kim współpracowano.
	Inicjowanie i wspieranie działań zmierzających do rozwoju na terenie gminy ścieżek rowerowych i spacerowych, ze zwróceniem szczególnej uwagi	Czy powstały nowe trasy, czy jakieś zmieniono, jakie obiekty ujęto na trasie

	na ich powiązanie z obiektami zabytkowymi oraz na ich popularyzowanie, a także budowa małej architektury turystycznej.	
	Rewitalizacja istniejących i budowa nowych szlaków turystycznych, w tym ścieżek historyczno-przyrodniczych, a w szczególności: utworzenie szlaków oraz ścieżek tematycznych.	
	Ustawienie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy obiektach wpisanych do rejestru zabytku.	Gdzie ustawiono tablice, jakie informacje wskazano
	Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.	Ilość chętnych osób do złożenia wniosków, ilość złożonych wniosków

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Kłodawa),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

• instrumenty koordynacji:

- realizacja projektów i programów Gminy Kłodawa dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• instrumenty kontrolne:

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Kłodawa,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie, powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),

- fundusze od fundacji,
 - Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
 - Fundusz Kościelny.
- **źródła pozostałe:**
- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,

- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
2. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
3. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
4. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1-3.
5. Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich.

• **Dotacje Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – udzielane są na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z przepisami wykonawczymi do ww. ustawy, tj.: w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wnioski o dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone, składa się do dnia 28 lutego r., w którym dotacja ma być udzielona. Wnioski o dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku, składa się do dnia 30 czerwca r., w którym dotacja ma być udzielona.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe** – dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Lubuskiego – zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa lubuskiego określone zostały w Uchwale Nr XXXI/296/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 22 października 2012 r. oraz Uchwale Nr XL/610/17 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 19 grudnia 2017 r. zmieniającej uchwałę w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa lubuskiego (Dz. U. z 2017 r., poz. 2806 – witryna internetowa: www.lubuskie.pl).

• Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Kłodawa – przyznawane są zgodnie z obowiązującą Uchwałą Nr LV/478/2023 Rady Gminy Kłodawa z dnia 25 października 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie Gminy Kłodawa.

Celem dotacji jest wspieranie i uzupełnianie działań właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytków dla zapewnienia ochrony i konserwacji wartościowych elementów substancji zabytkowej.

Udzielenie dotacji następuje w oparciu o kompletny i prawidłowo złożony do dnia 15 marca roku, w którym dotacja ma być udzielona.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Konkurs „Zabytek Zadbane”

„Zabytek Zadbane” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 7 kategoriach:

- Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
- Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
- Adaptacja obiektów zabytkowych;
- Architektura i budownictwo drewniane;
- Zabytki techniki (w tym budownictwo przemysłowe i inżynierskie);
- Zabytek dostępny;
- Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza, Fundację Orange.

• Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać, np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwa rodzaje zadań (których nie należy łączyć):

- weryfikacja terenowa zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, w przypadku zabytków archeologicznych wpisanych wyłącznie do rejestru zabytków nieruchomych (A), celem weryfikacji powinno być przygotowanie dokumentacji dającej podstawy do wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych (C);
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.)

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FENIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FENIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie

bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,

– komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Kłodawie
11. Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gorzowie Wielkopolskim
12. Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Dla Gminy Kłodawa na lata 2021-2024, opracowanie: Opracowała: mgr Agnieszka Dębska, 2020 r.
13. J. Lewczuk, B. Skaziński (red.), Zabytki północnej części województwa lubuskiego, Zielona Góra – Gorzów Wielkopolski, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Zielonej Górze, 2004
14. Zbigniew Miler. Wojcieszycy gm. Kłodawa, niem. n. Wormsfelde. „Ziemia Gorzowska”. 13, 27.03.2003
15. Kazimiera Kalita Skwirzyńska, Katalog kościołów gminy Kłodawa woj. gorzowskie, Szczecin, 1992
16. www.zabytek.pl
17. www.stat.gov.pl/gus
18. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Kłodawa
2. Tabela nr 2. Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Kłodawa
3. Tabela nr 3. Analiza SWOT
4. Tabela nr 4. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Kłodawa

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Kłodawa

LP.	MIJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	REJESTR ZABYTEKÓW	DATOWANIE	DZIAŁKA NR	UWAGI
1.	Chwałęcice	średniowieczny układ ruralistyczny – owalnica/ wielodrożnica	Chwałęcice		poł. X w. 950-1250	nie dotyczy	WEZ
2.	Chwałęcice	kościół rzymsko- katolicki filialny pw. Niepokalanego Poczęcia	ul. Kościelna bn		pocz. XX w.	201	WEZ
3.	Chwałęcice	cmentarz przykościelny	ul. Kościelna, ul. Lipowa		poł. XIX w.	201	WEZ
4.	Chwałęcice	ogrodzenie kościelne	ul. Kościelna, ul. Lipowa		pocz. XX w.	201	
5.	Chwałęcice	cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	ul. Parkowa bn		poł. XIX w.	111	WEZ
6.	Chwałęcice	budynek mieszkalny	ul. Lipowa 42		ok. 1910 r.	195/1	WEZ
7.	Kłodawa	średniowieczny układ ruralistyczny – owalnica/ wielodrożnica	Kłodawa		X w., 1300 r.	nie dotyczy	WEZ
8.	Kłodawa	kościół rzymsko- katolicki parafialny pw. MB Różańcowej	ul. Gorzowska bn		1858-1860	411	WEZ
9.	Kłodawa	cmentarz przykościelny	ul. Gorzowska bn		poł. XIX w.	411	WEZ
10.	Kłodawa	cmentarz komunalny (II)	ul. Gorzowska bn		1945 r.	28	WEZ
11.	Kłodawa	cmentarz ewangelicki (I), ob. nieczynny	ul. Gorzowska bn		poł. XIX w.	28	WEZ
12.	Kłodawa	dwór, ob. siedziba Nadleśnictwa Kłodawa	ul. Gorzowska 31		1 poł. XIX w.	1211	WEZ
13.	Kłodawa	budynek Nadleśnictwa Kłodawa	ul. Gorzowska 31		1 poł. XIX w.	1211	WEZ
14.	Kłodawa	zespół folwarczny	ul. Wojcieszicka, ul. Jeziorna		XIX/XX w.		WEZ
15.	Kłodawa	stodoła w zespole folwarcznym	ul. Wojcieszicka		XIX w.	98/36	WEZ
16.	Kłodawa	spichlerz w zespole folwarcznym	ul. Wojcieszicka		XIX/XX w.	98/34	WEZ
17.	Kłodawa	chałupa	ul. Gorzowska 46		pocz. XIX w.	410	WEZ
18.	Kłodawa	dom parafialny	ul. Gorzowska 50		pocz. XX w.	456	WEZ
19.	Kłodawa	budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 61		pocz. XX w.	419	WEZ
20.	Kłodawa	stodoła	ul. Gorzowska 63		ok. 1920 r.	461/15	WEZ
21.	Kłodawa	tablica pamiątkowa na elewacji przedszkola	ul. Kościelna 15		1982 r.	409/3	WEZ
22.	Kłodawa	budynek mieszkalny	ul. Kościelna 20		pocz. XX w.	1212/1 (391/4)	WEZ
23.	Lipy	budynek mieszkalny	Lipy 1 (2)		1903 r.	396/4 (396)	WEZ
24.	Lipy	budynek inwentarski, ob. magazyn	Lipy 1 (2)		ok. 1903 r.	396/4 (396)	WEZ
25.	Lipy	stodoła	Lipy 1 (2)		1929 r.	396/4 (396)	WEZ
26.	Lipy	budynek mieszkalny – leśniczówka	Lipy 4		kon. XIX w.	419	WEZ
27.	Łośno	kościół rzymsko- katolicki filialny pw. św. Piotra i Pawła	Łośno bn		1913 r.	80	WEZ
28.	Łośno	cmentarz przykościelny	Łośno bn		poł. XIX w.	80	WEZ
29.	Łośno	cmentarz komunalny	Łośno bn		ok. 1950 r.	49	WEZ

30.	Łośno	cmentarz ewangelicki	Łośno bn		poł. XIX w.	49	WEZ
31.	Łośno	Huta, ob. dom	Łośno, nad rzeką Łośnicą	KOK-I-479/63 30.05.1963 KOK-I-46/76 26.10.1976	1746 r.	106/1	rejestr zabytków
32.	Łośno	budynek mieszkalny	Łośno 7		pocz. XX w.	86/1	WEZ
33.	Łośno	budynek inwentarsko-magazynowy	Łośno 11		pocz. XX w.	83/5	WEZ
34.	Łośno	plebania ze szkołą, ob. dom	Łośno 12		4 ćw. XIX w.	81/2	WEZ
35.	Łośno	budynek mieszkalny	Łośno 29		l. 20. XX w.	57	WEZ
36.	Łośno	budynek mieszkalny	Łośno 33		l. 10. XX w.	51/1	WEZ
37.	Łośno	budynek mieszkalny	Łośno 35		l. 20. XX w.	24/2	WEZ
38.	Łośno	stodoła	Łośno 47		kon. XIX w.	33/3	WEZ
39.	Łośno	obora	Łośno 47		kon. XIX w.	33/3	WEZ
40.	Łośno	budynek mieszkalny	Łośno 74		kon. XIX w.	155/1	WEZ
41.	Łośno	stodoła	Łośno 91		kon. XIX w.	87/1	WEZ
42.	Mironice	cmentarz przykościelny	Mironice bn		pocz. XIX w.	12	WEZ
43.	Mironice	cmentarz ewangelicki (I), ob. nieczynny	Mironice – przy drodze do Marzęcina		poł. XIX w.	6	WEZ
44.	Mironice	cmentarz ewangelicki (II), ob. nieczynny	ul. Mironicka – przy szosie do Kłodawy		poł. XIX w.	21	
45.	Mironice	dwór	Mironice	306 z 20.08.1980, L-371/A z 16.02.2010	ok. 1830 r.	35/7 (3/1)	rejestr zabytków
46.	Mironice	park dworski	Mironice		XIX w.		WEZ
47.	Mironice	zespół folwarczny	Mironice 17		XIX/XX w.	35/2, 35/8, 85/1	WEZ
48.	Mironice	budynek mieszkalny	Mironice 5		ok. 1900 r.	388 (45/2)	WEZ
49.	Mironice	budynek mieszkalny	Mironice 6		ok. 1910 r.	46/1	WEZ
50.	Mironice	budynek mieszkalny	Mironice 9		ok. 1900 r.	49/6 (49/1)	WEZ
51.	Mironice	budynek mieszkalny	Mironice 10		ok. 1900 r.	50/2 (50)	WEZ
52.	Różanki	średniowieczny układ ruralistyczny – owalnica/wielodroźnica	Różanki		1337 r.	nie dotyczy	WEZ
53.	Różanki	aleja lipowa wzdłuż drogi krajowej nr 22 od granic miasta Gorzowa Wlkp. do miejscowości Różanki	wzdłuż drogi krajowej nr 22	2155 z 01.06.1974 L-427/A z 18.04.2011	1860-1880	200/2	rejestr zabytków
54.	Różanki	kościół rzymsko-katolicki pw. św. Stanisława Kostki	Różanki	2108 z 04.05.1971 L-341/A z 28.07.2009	1735 r.	289	rejestr zabytków
55.	Różanki	cmentarz przykościelny	Różanki	KOK-I-358/91 25.04.1991	XVIII/XIX w.	289	rejestr zabytków
56.	Różanki	cmentarz komunalny	Różanki		poł. XIX w.	280	WEZ
57.	Różanki	park pałacowy – krajobrazowy	Różanki		2 poł. XIX w.	150/27	WEZ
58.	Różanki	zespół folwarczny	ul. Gorzowska 5	2109 z 04.05.1971, L-380/A z 05.03.2010	XIX w.	38/2, 38/7, 38/8, 38/9,	rejestr zabytków

						38/10	
59.	Różanki	budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	ul. Gorzowska 5	2109 z 04.05.1971, L-380/A z 05.03.2010	XIX w.	38/2	rejestr zabytków
60.	Różanki	budynek mieszkalny	ul. Lipowa 2		ok. 1870 r.	135	WEZ
61.	Różanki	stodoła	ul. Niepodległości 19		ok. 1910 r.	256/2	WEZ
62.	Różanki	budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 22		4 ćw. XIX w.	299	WEZ
63.	Różanki	poczt., ob. budynek mieszkalny	ul. Wiśniowa 1		l. 30. XX w.	151/1	WEZ
64.	Różanki	budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 2 (ul. Wojcieszka 2)		l. 10. XX w.	34	WEZ
65.	Różanki	obora	ul. Niepodległości 2 (ul. Wojcieszka 2)		1891 r.	34	WEZ
66.	Różanki	stodoła	ul. Niepodległości 4 (ul. Wojcieszka 4)		kon. XIX w.	36	WEZ
67.	Rybakowo	kościół rzymsko-katolicki filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Lipowa 10		ok. 1950 r.	11	WEZ
68.	Rybakowo	sala wiejska – budynek usługowy	ul. Lipowa 26-28		1910 r.	3/5, 3/6	WEZ
69.	Rybakowo	cmentarz ewangelicki	ul. Lipowa bn		poł. XIX w.	27/2	WEZ
70.	Rybakowo	cmentarz ewangelicki	ul. Dębowa, ul. Polna		pocz. XX w.	504, 502	WEZ
71.	Rybakowo	budynek mieszkalny	ul. Dębowa 1		ok. 1920 r.	22	WEZ
72.	Rybakowo	budynek mieszkalny	ul. Sosnowa 7 (ul. Lipowa 41)		ok. 1900 r.	457 (547)	WEZ
73.	Santocko	średniowieczny układ ruralistyczny – owalnica/wielodrożnica	Santocko		1236 r.	nie dotyczy	WEZ
74.	Santocko	kościół rzymsko-katolicki filialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	ul. Kościelna 23		1909 r.	213	WEZ
75.	Santocko	cmentarz ewangelicki, ob. nieczynny	ul. Wiejska, ul. Źródlana		poł. XIX w.	200/2	WEZ
76.	Santocko	budynek mieszkalny	ul. Śliwkowa 3 (Santocko 5)		pocz. XX w.	485/1	WEZ
77.	Santocko	stodoła	ul. Śliwkowa 3 (Santocko 5)		ok. 1900 r.	485/1	WEZ
78.	Santocko	stodoła	ul. Wiejska 38 (Santocko 9)		ok. 1900 r.	481/2 (481)	WEZ
79.	Santocko	budynek mieszkalno-inwentarsko-magazynowy	ul. Wiejska 78 (Santocko 26)		l. 20. XX w.	221/1 (221)	WEZ
80.	Santocko	budynek mieszkalny	ul. Wiejska 86 (Santocko 28)		l. 10. XX w.	639/2 (639)	WEZ
81.	Santocko	budynek mieszkalny	ul. Kościelna 1 (Santocko 41)		1866 r.	113	WEZ
82.	Santocko	stodoła	ul. Kościelna 1 (Santocko 41)		1880 r.	113	WEZ
83.	Santocko	budynek mieszkalny	ul. Kościelna 8-9 (Santocko 46)		l. 30. XX w.	126/1, 126/2 (126)	WEZ
84.	Santocko	budynek mieszkalny	ul. Kościelna 12-13 (Santocko 47)		l. 30. XX w.	127/1, 130 (127)	WEZ

85.	Santocko	budynek mieszkalny	ul. Kościelna 26 (Santocko 55)		kon. XIX w.	140	WEZ
86.	Santoczno	nowożytny układ ruralistyczny - wielodrożnica	Santoczno		1765 r.	nie dotyczy	WEZ
87.	Santoczno	kościół rzymsko-katolicki filialny pw. Przemienienia Pańskiego	ul. Parkowa 2	657 z 18.12.1963, KOK-I-93/76 05.11.1976, L-339/A z 27.07.2009	1765 r.	59/1	rejestr zabytków
88.	Santoczno	cmmentarz przykościelny	ul. Parkowa 2		. XVIII w.	59/1	WEZ
89.	Santoczno	cmmentarz komunalny	ul. Leśna bn		1950 r.	25	WEZ
90.	Santoczno	cmmentarz ewangelicki	ul. Leśna bn		pocz. XX w.	25	WEZ
91.	Santoczno	cmmentarz ewangelicki	ul. Kasztanowa bn		poł. XIX w.	31/1	WEZ
92.	Santoczno	budynek d. szkoły	ul. Parkowa 1,3 (Santoczno nr 2)	KOK-I-2110/71 z 04.01.1971 r.,	XVIII w.	76/2 76/1	rejestr zabytków
93.	Santoczno	budynek mieszkalny	ul. Jeziorna 5		ok. 1900 r.	397	WEZ
94.	Santoczno	budynek mieszkalny	ul. Jeziorna 11		kon. XIX w.	33	WEZ
95.	Wojcieszyce	średniowieczny układ ruralistyczny – owalnica/ wielodrożnica	Wojcieszyce		2 poł. XIII w. 1337 r.	nie dotyczy	WEZ
96.	Wojcieszyce	kościół rzymsko-katolicki filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	ul. Kasztanowa 3	190 z 16.03.1961 KOK-I-20/76 22.10.1976 L-340/A z 28.07.2009	XIII/XIV w.	123	rejestr zabytków
97.	Wojcieszyce	cmmentarz przykościelny	ul. Kasztanowa 3		XIII w.	123	WEZ
98.	Wojcieszyce	ogrodzenie kościelne	ul. Kasztanowa 3		XIX/XX w.	123	
99.	Wojcieszyce	cmmentarz ewangelicki	ul. Parkowa bn		poł. XIX w.	197	WEZ
100.	Wojcieszyce	zespół folwarczny	ul. Wspólna 27		pocz. XX w.	118/11	WEZ
101.	Wojcieszyce	pałac	Wojcieszyce		pocz. XX w.	118/11	WEZ
102.	Wojcieszyce	magazyn (1)	Wojcieszyce		pocz. XX w.	118/11	WEZ
103.	Wojcieszyce	magazyn (2)	Wojcieszyce		pocz. XX w.	118/11	WEZ
104.	Wojcieszyce	magazyn (3)	Wojcieszyce		pocz. XX w.	118/11	WEZ
105.	Wojcieszyce	budynek mieszkalny	ul. Kasztanowa 2		pocz. XX w.	120	WEZ
106.	Wojcieszyce	obora (1)	ul. Kasztanowa 2		1881 r.	120	WEZ
107.	Wojcieszyce	obora (2)	ul. Kasztanowa 2		1892 r.	120	WEZ
108.	Wojcieszyce	budynek mieszkalny	ul. Strzelecka 13 (39)		ok. 1929 r.	109	WEZ
109.	Wojcieszyce	budynek inwentarsko-magazynowy	ul. Strzelecka 13 (39)		1929 r.	109	WEZ
110.	Wojcieszyce	stodoła	ul. Wspólna 11		1898 r.	112	WEZ
111.	Wojcieszyce	budynek inwentarsko-magazynowy	ul. Wspólna 11		ok. 1898 r.	112	WEZ
112.	Wojcieszyce	obora	ul. Wspólna 25 (48)		1888 r.	118/6, 118/11	WEZ
113.	Zdroisko	cmmentarz ewangelicki, ob. nieczynny	ul. Bukowa 6		poł. XIX w.	36/1	WEZ
114.	Zdroisko	most drogowy na rzece Santoczna	Kanał Santoczna		1 ćw. XX w.	86	WEZ
115.	Zdroisko	budynek mieszkalny	ul. Bukowa 27		ok. 1910 r.	56/5 (56/2)	WEZ
116.	Zdroisko	młyn wodny	ul. Młyńska 6		ok. 1920 r.	33/1	WEZ

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Kłodawa

LP.	AZP	MIEJSCOWOŚĆ	NR STAN. W MIEJSC.	NR STAN. NA OBSZ. AZP	TYP STANOWISKA	CHRONOLOGIA	NR REJESTRU ZABYTKÓW
1	42-11	Kłodawa	90	3	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
2	42-12	Łośno	13	1	huta szkła, osada	nowożytność	
3	42-12	Łośno	14	2	śląd osadnictwa	późne średniowiecze (xiv-xv w.)	
4	42-12	Łośno	15	3	obozowisko?	epoka kamienia	
5	42-12	Rybakowo	16	4	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
6	42-12	Rybakowo	17	5	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
7	42-12	Rybakowo	18	6	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
8	42-12	Rybakowo	19	7	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
9	42-12	Rybakowo	20	8	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
10	42-12	Rybakowo	21	9	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
11	42-13	Rybakowo	1	1	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia wczesne średniowiecze	
12	42-13	Rybakowo	2	2	śląd osadnictwa	pradzieje	
13	42-13	Rybakowo	3	3	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
14	42-13	Rybakowo	4	4	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
15	42-13	Rybakowo	5	5	śląd osadnictwa	nowożytność	
16	42-13	Santoczno	11	6	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
17	42-13	Santoczno	12	7	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
18	42-13	Santoczno	13	8	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
19	42-13	Santoczno	14	9	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
20	42-13	Santoczno	15	16	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
21	42-13	Santoczno	16	17	śląd osadnictwa	pradzieje	
22	42-13	Rybakowo	6	18	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
23	42-13	Santoczno	17	19	śląd osadnictwa	epoka kamienia – mezolit?	
24	42-13	Rybakowo	7	20	śląd osadnictwa	epoka kamienia, nowożytność	
25	42-13	Rybakowo	8	21	śląd osadnictwa	epoka kamienia, nowożytność	
26	42-13	Rybakowo	9	22	śląd osadnictwa	pradzieje	
27	42-13	Rybakowo	10	23	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	
28	42-13	Rybakowo	11	24	stanowisko przetwórcze krzemienia śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	
29	42-13	Rybakowo	12	25	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
30	42-13	Rybakowo	13	26	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
31	42-13	Rybakowo	14	27	śląd osadnictwa	epoka kamienia, nowożytność	
32	42-13	Rybakowo	15	28	obozowisko	epoka kamienia – mezolit	

33	42-13	Santoczno	18	29	obozowisko	epoka kamienia – mezolit	
34	43-10	Santocko	51	20	pkt osadniczy osada pkt osadniczy	epoka kamienia – paleolit – horyzont trzciniński, neolit – kultura ceramiki sznurowej kultura łużycka pradzieje	
35	43-10	Santocko	52	21	pkt osadniczy	kultura łużycka	
36	43-10	Santocko	53	22	pkt osadniczy	epoka kamienia – horyzont trzciniński, kultura łużycka	
37	43-10	Santocko	54	23	obozowisko	epoka kamienia – paleolit schyłkowy	
38	43-10	Santocko	55	24	osada	epoka kamienia – neolit kultura ceramiki sznurowej	
39	43-10	Santocko	56	25	pkt osadniczy	epoka kamienia	
40	43-11	Mironice	1	1	osada	epoka kamienia	rej. zab. nr 546/Ar z dn. 12.12.1974 r.
41	43-11	Mironice	2	2	śląd osadnictwa	epoka kamienia	rej. zab. nr 545/Ar z dn. 12.12.1974 r.
42	43-11	Mironice	3	3	osada	okres wpływów rzymskich	rej. zab. nr 549/Ar z dn. 12.12.1974 r.
43	43-11	Mironice	4	4	osada	halsztat c-d, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	rej. zab. nr 547/Ar z dn. 12.12.1974 r.
44	43-11	Mironice	5	5	osada	okres wpływów rzymskich	rej. zab. nr 548/Ar z dn. 12.12.1974 r.
45	43-11	Santocko	49	6	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia – neolit, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	rej. zab. nr 553/Ar z dn. 12.12.1974 r.
46	43-11	Santocko	50	7	osada punkt osadniczy	wczesna epoka brązu okres wpływów rzymskich	
47	43-11	Santocko	51	8	osada punkt osadniczy	wczesna epoka brązu późne średniowiecze	
48	43-11	Santocko	52	9	punkt osadniczy	epoka kamienia - neolit	
49	43-11	Santocko	53	10	osada	epoka kamienia - neolit	
50	43-11	Santocko	54	11	osada	epoka kamienia- neolit - wczesna ep. brązu	
51	43-11	Mironice	6	12	osada punkt osadniczy	epoka kamienia - neolit pradzieje	

52	43-11	Mironice	7	13	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit późne średniowiecze	
53	43-11	Mironice	13	14	klasztor	średniowiecze- nowożytność (xiii- xiv w.)	
54	43-12	Wojcieszyce	85	1	obozowisko osada	epoka kamienia- mezolit, epoka kamienia- neolit-kult. pucharów lejkowatych, kult. amfor kulistych, kult. łużycka	
55	43-12	Różanki	11	2	osada	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych?	
56	43-12	Różanki	12	3	śląd osadnictwa	pradzieje	
57	43-12	Różanki	13	4	osada	epoka kamienia - neolit, ep. brązu -halsztat	
58	43-12	Różanki	14	5	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit-kult. pucharów lejkowatych, kult. amfor kulistych, nowożytność	
59	43-12	Różanki	15	6	obozowisko? śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit?, nowożytność	
60	43-12	Wojcieszyce	86	7	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit, nowożytność	
61	43-12	Wojcieszyce	87	8	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, nowożytność	
62	43-12	Wojcieszyce	88	9	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, nowożytność	
63	43-12	Wojcieszyce	89	10	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych?	
64	43-12	Wojcieszyce	90	11	śląd osadnictwa	pradzieje	
65	43-12	Wojcieszyce	91	12	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit?, nowożytność	
66	43-12	Wojcieszyce	92	13	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, pradzieje, wczesne średniowiecze,	

						nowożytność	
67	43-12	Różanki	16	14	osada?	epoka kamienia - neolit	
68	43-12	Różanki	17	15	śląd osadnictwa	epoka kamienia- mezolit-neolit	
69	43-12	Różanki	18	16	obozowisko	epoka kamienia- mezolit	
70	43-12	Wojcieszyce	93	17	osada	pradzieje	
71	43-12	Wojcieszyce	94	18	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit, średniowiecze, nowożytność	
72	43-12	Różanki	19	19	obozowisko	epoka kamienia- mezolit-neolit	
73	43-12	Różanki	20	20	obozowisko	epoka kamienia- mezolit	
74	43-12	Różanki	21	21	obozowisko? śląd osadnictwa	epoka kamienia- mezolit-neolit, nowożytność	
75	43-12	Różanki	22	22	osada śląd osadnictwa	pradzieje nowożytność	
76	43-12	Różanki	23	23	obozowisko śląd osadnictwa	epoka kamienia- mezolit, nowożytność	
77	43-12	Różanki	24	24	śląd osadnictwa	pradzieje	
78	43-12	Różanki	25	25	śląd osadnictwa	pradzieje	
79	43-12	Wojcieszyce	95	26	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze - nowożytność	
80	43-12	Wojcieszyce	96	27	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit?, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze - nowożytność	
81	43-12	Wojcieszyce	97	28	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit, pradzieje, późne średniowiecze - nowożytność	
82	43-12	Wojcieszyce	98	29	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych? późne średniowiecze - nowożytność	
83	43-12	Wojcieszyce	99	30	śląd osadnictwa	pradzieje, późne średniowiecze - nowożytność	
84	43-12	Wojcieszyce	100	31	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit, późne średniowiecze - nowożytność	
85	43-12	Wojcieszyce	101	32	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit, pradzieje, późne średniowiecze - nowożytność	

86	43-12	Wojcieszyce	102	33	osada	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych	
87	43-12	Wojcieszyce	103	34	śląd osadnictwa	epoka kamienia- mezolit-neolit, wczesne średniowiecze?, nowożytność	
88	43-12	Wojcieszyce	104	35	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, pradzieje, późne średniowiecze - nowożytność	
89	43-12	Wojcieszyce	105	36	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych wczesne średniowiecze, nowożytność	
90	43-12	Wojcieszyce	106	37	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
91	43-12	Wojcieszyce	107	38	śląd osadnictwa	pradzieje, wczesne średniowiecze, nowożytność	
92	43-12	Wojcieszyce	108	39	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych kult. łużycka- późna ep. brązu / halsztat, późne średniowiecze, nowożytność	
93	43-12	Wojcieszyce	109	40	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit?, późne średniowiecze - nowożytność	
94	43-12	Wojcieszyce	110	41	obozowisko? osada śląd osadnictwa	epoka kamienia kult. łużycka –ep. brązu-halsztat, wczesne średniowiecze nowożytność	
95	43-12	Wojcieszyce	111	42	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?, nowożytność	
96	43-12	Wojcieszyce	112	43	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
97	43-12	Wojcieszyce	113	44	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
98	43-12	Wojcieszyce	114	45	osada	epoka kamienia - neolit?	
99	43-12	Wojcieszyce	115	46	śląd osadnictwa	pradzieje	
100	43-12	Wojcieszyce	116	47	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	

101	43-12	Wojcieszyce	117	48	śląd osadnictwa	pradzieje	
102	43-12	Wojcieszyce	118	49	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit nowożytność	
103	43-12	Wojcieszyce	119	50	śląd osadnictwa	epoka kamienia, okr. wpływów rzymskich?, późne średniowiecze, nowożytność	
104	43-12	Wojcieszyce	120	51	śląd osadnictwa	epoka kamienia?, pradzieje, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, nowożytność	
105	43-12	Wojcieszyce	121	52	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
106	43-12	Wojcieszyce	122	53	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, kult. amfor kulistych?	
107	43-12	Wojcieszyce	123	54	obozowisko? śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesne średniowiecze?	
108	43-12	Wojcieszyce	124	55	obozowisko	epoka kamienia- mezolit	
109	43-12	Wojcieszyce	125	56	obozowisko cmentarzysko?	epoka kamienia- mezolit kult. łużycka- ep. brązu?	
110	43-12	Wojcieszyce	126	57	obozowisko	epoka kamienia- mezolit	
111	43-12	Wojcieszyce	127	58	osada	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych	
112	43-12	Wojcieszyce	128	59	osada, śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit, nowożytność	
113	43-12	Łośno	1	60	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, kult. unietycka- wczesna ep. brązu, nowożytność	
114	43-12	Łośno	2	61	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia- mezolit?, nowożytność kult. łużycka - ep. brązu - halsztat?,	
115	43-12	Łośno	3	62	stan. przetwórcze krzemienia śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	
116	43-12	Łośno	4	63	obozowisko śląd osadnictwa	epoka kamienia- mezolit/neolit, nowożytność	
117	43-12	Łośno	5	64	obozowisko, śląd osadnictwa śląd hutnictwa	epoka kamienia- mezolit nowożytność	
118	43-12	Łośno	6	65	śląd osadnictwa	epoka kamienia-	

						mezolit, nowożytność	
119	43-12	Łośno	7	66	huta szkła śląd osadnictwa	nowożytność	
120	43-12	Łośno	8	67	śląd osadnictwa	epoka kamienia, pradzieje, nowożytność	
121	43-12	Kłodawa	71	68	osada	epoka kamienia – neolit-kult. pucharów lejkowatych	rej. zab. nr 543/Ar z dn. 12.12.1974 r.
122	43-12	Kłodawa	72	69	osada	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych?	rej. zab. nr 538/Ar z dn. 12.12.1974
123	43-12	Kłodawa	73	70	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
124	43-12	Kłodawa	74	71	osada śląd osadnictwa	kult. łużycka?- ep. brązu - halsztat? nowożytność	rej. zab. nr 542/Ar z dn. 12.12.1974 r.
125	43-12	Kłodawa	75	72	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, nowożytność	
126	43-12	Kłodawa	76	73	śląd osadnictwa	pradzieje	
127	43-12	Kłodawa	77	74	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, nowożytność	
128	43-12	Kłodawa	78	75	osada	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, wczesne średniowiecze	
129	43-12	Kłodawa	79	76	śląd osadnictwa	pradzieje	
130	43-12	Kłodawa	80	77	śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, wczesne średniowiecze	
131	43-12	Kłodawa	81	78	osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, nowożytność	
132	43-12	Kłodawa	82	79	osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, nowożytność	
133	43-12	Kłodawa	83	80	osada śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze, nowożytność	
134	43-12	Łośno	9	81	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?	
135	43-12	Wojcieszyce	129	82	śląd osadnictwa	pradzieje	
136	43-12	Kłodawa	84	83	śląd osadnictwa	pradzieje	
137	43-12	Kłodawa	85	84	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	

138	43-12	Kłodawa	86	85	śląd osadnictwa	pradzieje, wczesne średniowiecze	
139	43-12	Wojcieszyce	130	86	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia- neolit - kult. pucharów lejkowatych, kult. łużycka- późna ep. brązu wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
140	43-12	Wojcieszyce	131	87	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - neolit - kult. pucharów lejkowatych, okres wpływów rzymskich?, nowożytność	
141	43-12	Wojcieszyce	132	88	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
142	43-12	Wojcieszyce	133	89	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia - neolit?- kult. pucharów lejkowatych?, średniowiecze, nowożytność wczesne średniowiecze	
143	43-12	Wojcieszyce	134	90	osada śląd osadnictwa	kult. łużycka?- późna ep. brązu?, wczesne średniowiecze, nowożytność	
144	43-12	Wojcieszyce	135	91	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze, nowożytność	
145	43-12	Wojcieszyce	136	92	śląd osadnictwa	pradzieje	
146	43-12	Wojcieszyce	137	93	śląd osadnictwa	pradzieje	
147	43-12	Wojcieszyce	138	94	śląd osadnictwa	pradzieje	
148	43-12	Wojcieszyce	139	95	śląd osadnictwa	pradzieje	
149	43-12	Wojcieszyce	140	96	osada	kult. łużycka - ep. brązu - halsztat	
150	43-12	Wojcieszyce	141	97	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?	
151	43-12	Wojcieszyce	142	98	śląd osadnictwa	późna ep. brązu	
152	43-12	Różanki	26	99	obozowisko osada	epoka kamienia- mezolit, epoka kamienia- neolit?- kult. pucharów lejkowatych okr. wpływów rzymskich?	
153	43-12	Wojcieszyce	143	100	śląd osadnictwa	kult. łużycka - późna ep. brązu?	
154	43-12	Wojcieszyce	144	101	śląd osadnictwa	epoka kamienia, ep. brązu?	
155	43-12	Wojcieszyce	145	102	śląd osadnictwa	pradzieje	
156	43-12	Różanki	27	103	śląd osadnictwa	pradzieje	

157	43-12	Różanki	28	104	śląd osadnictwa	pradzieje, późne średniowiecze, nowożytność	
158	43-12	Łośno	10	105	śląd osadnictwa	pradzieje	
159	43-12	Łośno	11	106	śląd osadnictwa	pradzieje	
160	43-12	Łośno	12	107	obozowisko śląd osadnictwa	epoka kamienia- mezolit kult. łużycka?- ep. brązu?	
161	43-12	Santoczno	1	108	śląd osadnictwa	pradzieje	
162	43-12	Santoczno	2	109	śląd osadnictwa	pradzieje	
163	43-12	Santoczno	3	110	śląd osadnictwa	pradzieje	
164	43-12	Santoczno	4	111	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?	
165	43-12	Wojcieszyce	146	112	obozowisko	epoka kamienia	
166	43-12	Wojcieszyce	147	113	osada	epoka kamienia - neolit /ep. brązu	
167	43-12	Wojcieszyce	148	114	osada śląd osadnictwa	pradzieje nowożytność	
168	43-12	Różanki	29	115	kopiec ziemny	nowożytność	
169	43-13	Santoczno	5	1	śląd osadnictwa?	wczesne średniowiecze	
170	43-13	Santoczno	6	2	śląd osadnictwa	?	
171	43-13	Santoczno	7	3	śląd osadnictwa huta żelaza	epoka kamienia, średniowiecze? nowożytność	
172	43-13	Zdroisk	1	4	śląd osadnictwa	epoka kamienia, nowożytność	
173	43-13	Zdroisk	2	8	śląd osadnictwa	kult. łużycka	
174	43-13	Santoczno	8	9	cmentarzysko?	kult. łużycka	
175	43-13	Santoczno	9	10	osada	epoka kamienia- neolit-kult. pucharów lejkowatych	
176	43-13	Santoczno	10	11	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
177	43-13	Zdroisk	3	12	śląd osadnictwa	pradzieje	
178	43-13	Zdroisk	4	13	osada śląd osadnictwa	kult. łużycka nowożytność	
179	43-13	Zdroisk	5	14	huta żelaza	xviii-xx w.	
180	44-10	Santocko	57	9	osada	kult. łużycka - ep. brązu	
181	44-10	Santocko	58	10	pkt osadniczy	kult. łużycka - ep. brązu	
182	44-10	Santocko	59	11	pkt osadniczy osada?	kult. łużycka nowożytność	
183	44-11	Chwałęcice	7	4	śląd osadnictwa pkt osadniczy osada	epoka kamienia - neolit, późne średniowiecze epoka brązu okr. wpływów rzymskich	
184	44-11	Chwałęcice	15	5	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia, późne średniowiecze wczesne średniowiecze	

						(faza c)	
185	44-11	Chwałęcice	6	9	osada śląd osadnictwa	okr. wpływów rzymskich (faza c) wczesne średniowiecze?, późne średniowiecze	
186	44-11	Chwałęcice	5	10	śląd osadnictwa	pradzieje, okr. wpływów rzymskich, późne średniowiecze	
187	44-11	Chwałęcice	13	11	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia młodszy okr. przedrzymski	
188	44-11	Chwałęcice	14	12	osada	wczesne średniowiecze (faza c-e)	
189	44-11	Chwałęcice	3	13	osada	halsztat d- okr. lateński a, okr. wpływów rzymskich	
190	44-11	Kłodawa	55	14	osada śląd osadnictwa	okr. wpływów rzymskich faza c, wczesne średniowiecze, wczesne średniowiecze (faza e)	
191	44-11	Kłodawa	54	15	śląd osadnictwa? śląd osadnictwa	halsztat d-okr. lateński a? pradzieje, późne średniowiecze	
192	44-11	Kłodawa	56	16	śląd osadnictwa punkt osadniczy	epoka kamienia - paleolit schyłkowy, późne średniowiecze pradzieje	
193	44-11	Kłodawa	44	17	śląd osadnictwa osada produkcyjna osada	epoka kamienia okr. wpływów rzymskich halsztat c- d -kult. łużycka, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	rej. zab. nr 515/Ar z dn. 12.12.1974 r.
194	44-11	Kłodawa	57	18	śląd osadnictwa punkt osadniczy	epoka kamienia, późne średniowiecze pradzieje	
195	44-11	Kłodawa	58	19	punkt osadniczy	wczesne średniowiecze (faza e)	
196	44-11	Kłodawa	40	20	śląd osadnictwa cmentarzysko?	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów rzymskich	rej. zab. nr 521/Ar dn. 12.12.1974 r.
197	44-11	Kłodawa	41	21	? (śląd osadnictwa) punkt osadniczy śląd osadnictwa	okr. wpływów rzymskich pradzieje późne	rej. zab. nr 522/Ar z dn. 12.12.1974 r.

						średniowiecze	
198	44-11	Kłodawa	42	22	punkt osadniczy ? (śląd osadnictwa)	okr. wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze późne średniowiecze	rej. zab. nr 523/Ar z dn. 12.12.1974 r.
199	44-11	Santocko	1	23	śląd osadnictwa osada? osada	epoka kamienia późny okr. lateński, pradziej wczesne średniowiecze (faza a-b)	rej. zab. nr 516/Ar z dn. 12.12.1974 r.
200	44-11	Santocko	2	24	punkt osadniczy osada śląd osadnictwa	epoka kamienia - mezolit okr. wpływów rzymskich wczesne średniowiecze (faza b-c) późne średniowiecze	rej. zab. nr 518/Ar z dn. 12.12.1974 r.
201	44-11	Santocko	3	25	śląd osadnictwa osada punkt osadniczy	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów rzymskich wczesne średniowiecze (faza a-b)	rej. zab. nr 519/Ar z dn. 12.12.1974 r.
202	44-11	Santocko	4	26	osada	okr. wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (faza a-b), późne średniowiecze	rej. zab. nr 525/Ar z dn. 12.12.1974 r.
203	44-11	Santocko	5	27	cmentarzysko punkt osadniczy śląd osadnictwa	okr. wpływów rzymskich wczesne średniowiecze (faza a-c) późne średniowiecze	rej. zab. nr 526/Ar z dn. 12.12.1974 r.
204	44-11	Santocko	6	28	osada	epoka kamienia - neolit, okr. wpływów rzymskich	rej. zab. nr 527/Ar z dn. 12.12.1974 r.
205	44-11	Santocko	7	29	Śląd osadnictwa? cmentarzysko	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów rzymskich	rej. zab. nr 533/Ar z dn. 12.12.1974 r.
206	44-11	Santocko	8	30	osada	wczesny okr. wpływów rzymskich, późne średniowiecze	rej. zab. nr 524/Ar z dn. 12.12.1974 r.

207	44-11	Santocko	9	31	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia, późne średniowiecze okr. wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze	rej. zab. nr 528/Ar z dn. 12.12.1974 r.
208	44-11	Santocko	10	32	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia? okres wpływów rzymskich – faza c, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	rej. zab. nr 529/Ar z dn. 12.12.1974 r.
209	44-11	Santocko	11	33	osada śląd osadnictwa	okres wędrówek ludów (v -v/vi w. n.e.) późne średniowiecze	
210	44-11	Santocko	12	34	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit, pradzieje późne średniowiecze	
211	44-11	Chwałęcice	1	35	punkt osadniczy śląd osadnictwa?	epoka kamienia – neolit, późne średniowiecze okres wpływów rzymskich?, wczesne średniowiecze (faza późna)	
212	44-11	Chwałęcice	2	36	śląd osadnictwa punkt osadniczy osada	epoka kamienia, późne średniowiecze epoka brązu okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (faza późna)	rej. zab. nr 517/Ar z dn. 12.12.1974 r.
213	44-11	Chwałęcice	4	37	cmentarzysko? punkt osadniczy śląd osadnictwa	halsztat c-d – kultura łużycka okres wpływów rzymskich? późne średniowiecze	
214	44-11	Chwałęcice	10	38	śląd osadnictwa punkt osadniczy	epoka kamienia okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	
215	44-11	Chwałęcice	16	39	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
216	44-11	Chwałęcice	33	40	punkt osadniczy śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich późne średniowiecze	
217	44-11	Chwałęcice	18	41	punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich	
218	44-11	Chwałęcice	19	42	osada	okres wędrówek ludów (v-v/vi w. n.e.)	

219	44-11	Chwałęcice	20	43	osada	okre wędrówek ludów (v-v/vi w. n.e.)	
220	44-11	Chwałęcice	21	44	osada punkt osadniczy śląd osadnictwa	okres wędrówek ludów (v-v/vi w. n.e.) wczesne średniowiecze (faza c) późne średniowiecze	
221	44-11	Chwałęcice	22	45	osada	epoka kamienia - neolit	rej. zab. nr 530/Ar z dn. 12.12.1974 r.
222	44-11	Chwałęcice	23	46	osada	okres wpływów rzymskich	
223	44-11	Chwałęcice	24	47	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich	
224	44-11	Chwałęcice	25	48	śląd osadnictwa	? (pradzieje)	
225	44-11	Santocko	13	49	śląd osadnictwa osada produkcyjna	epoka kamienia – neolit okres wpływów rzymskich	
226	44-11	Santocko	14	50	osada	epoka kamienia – neolit – wczesna epoka brązu	
227	44-11	Santocko	15	51	osada	wczesne średniowiecze (faza d-e)	
228	44-11	Santocko	16	52	osada	wczesne średniowiecze (faza c-d)	
229	44-11	Santocko	17	53	osada punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit wczesne średniowiecze (faza d)	
230	44-11	Santocko	18	54	osada	epoka kamienia – neolit, wczesne średniowiecze (faza c)	
231	44-11	Santocko	19	55	osada	wczesne średniowiecze (faza d-e)	
232	44-11	Santocko	20	56	punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit, wczesne średniowiecze	
233	44-11	Santocko	21	57	cmentarzysko	wczesny okres lateński?	
234	44-11	Santocko	22	58	osada punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze wczesne średniowiecze (faza c)	
235	44-11	Santocko	23	59	osada śląd osadnictwa	kultura łużycka wczesne średniowiecze (faza b-c)	
236	44-11	Santocko	24	60	punkt osadniczy osada produkcyjna	v okres epoka brązu – kultura	

					śląd osadnictwa	łużycka okres wpływów rzymskich późne średniowiecze?	
237	44-11	Chwałęcice	26	61	punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit	
238	44-11	Chwałęcice	27	62	śląd osadnictwa	pradzieje, późne średniowiecze	
239	44-11	Chwałęcice	28	63	punkt osadniczy śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit późne średniowiecze	
240	44-11	Chwałęcice	29	64	Osada punkt osadniczy śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit pradzieje późne średniowiecze	
241	44-11	Chwałęcice	30	65	Osada	epoka kamienia – neolit – wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze (faza c)	
242	44-11	Chwałęcice	31	66	punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit – wczesna epoka brązu	
243	44-11	Kłodawa	39	67	osada produkcyjna	okres wpływów rzymskich	rej. zab. nr 520/Ar z dn. 12.12.1974 r.
244	44-11	Kłodawa	43	68	osada	epoka kamienia – neolit	rej. zab. nr 531/Ar z dn. 12.12.1974 r.
245	44-11	Kłodawa	45	69	śląd osadnictwa	epoka kamienia, późne średniowiecze	rej. zab. nr 514/Ar z dn. 12.12.1974 r.
246	44-11	Santocko	25	75	osada produkcyjna śląd osadnictwa	wczesny okres rzymski późne średniowiecze	
247	44-11	Santocko	26	76	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit okres wpływów rzymskich	
248	44-11	Santocko	27	77	punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit	
249	44-11	Santocko	28	78	Osada punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit młodszy okres przetrzymki – wczesny okres wpływów rzymskich	
250	44-11	Santocko	29	79	punkt osadniczy śląd osadnictwa	wczesny okres wpływów rzymskich późne średniowiecze	
251	44-11	Santocko	30	80	punkt osadniczy śląd osadnictwa	pradzieje późne średniowiecze	

252	44-11	Santocko	31	81	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia, późne średniowiecze okres wpływów rzymskich	
253	44-11	Santocko	32	82	punkt osadniczy śląd osadnictwa	pradzieje późne średniowiecze	
254	44-11	Santocko	33	83	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia, późne średniowiecze pradzieje	
255	44-11	Santocko	34	84	osada	iv okres epoka brązu – okres lateński	
256	44-11	Santocko	35	85	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia – neolit wczesne średniowiecze (faza a-b)	
257	44-11	Santocko	36	86	osada	późny okres wpływów rzymskich (iv w.)	
258	44-11	Santocko	37	87	punkt osadniczy	późny okres wpływów rzymskich (iii-iv w. n.e.)	
259	44-11	Santocko	38	88	punkt osadniczy	pradzieje	
260	44-11	Santocko	39	89	punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit	
261	44-11	Santocko	40	90	osada osada produkcyjna śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit, pradzieje, wczesne średniowiecze (faza c) pradzieje, późne średniowiecze	
262	44-11	Santocko	41	91	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (faza a)	
263	44-11	Kłodawa	46	92	Osada	okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze (faza wczesna)	rej. zab. nr 535/Ar z dn. 12.12.1974 r.
264	44-11	Kłodawa	47	93	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia – mezolit epoka kamienia – neolit, okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	rej. zab. nr 534/Ar z dn. 12.12.1974 r.
265	44-11	Kłodawa	48	94	śląd osadnictwa osada osada?	epoka kamienia, wczesna epoka brązu, późne średniowiecze epoka kamienia – neolit okres wpływów rzymskich?	rej. zab. nr 536/Ar z dn. 12.12.1974 r.

266	44-11	Kłodawa	49	95	śląd osadnictwa cmentarzysko? osada	epoka kamienia, późne średniowiecze halsztat d – okres lateński a okres wpływów rzymskich	rej. zab. nr 537/Ar z dn. 12.12.1974 r.
267	44-11	Kłodawa	52	98	osada? punkt osadniczy śląd osadnictwa?	epoka kamienia – neolit, okres lateński – okres wpływów rzymskich, okres wpływów rzymskich pradzieje wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
268	44-11	Kłodawa	53	99	osada cmentarzysko? śląd osadnictwa?	epoka kamienia – neolit – wczesna epoka brązu, okres wpływów rzymskich halsztat d – okres lateński a późne średniowiecze	
269	44-11	Kłodawa	63	100	osada śląd osadnictwa	iv-v okres epoka brązu – kultura łużycka późne średniowiecze	
270	44-11	Kłodawa	64	101	osada śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich – faza c późne średniowiecze	
271	44-11	Kłodawa	65	102	osada śląd osadnictwa	halsztat d – kultura łużycka późne średniowiecze	
272	44-11	Kłodawa	66	103	punkt osadniczy	pradzieje, późne średniowiecze	
273	44-11	Kłodawa	67	104	osada punkt osadniczy śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit pradzieje późne średniowiecze	
274	44-11	Kłodawa	68	105	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit późne średniowiecze	
275	44-11	Kłodawa	59	106	osada	wczesna epoka brązu	
276	44-11	Kłodawa	60	107	osada	epoka kamienia – neolit – wczesna epoka brązu	
277	44-11	Mironice	9	108	punkt osadniczy osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit – wczesna epoka brązu, halsztat	

						wczesne średniowiecze (faza c) późne średniowiecze	
278	44-11	Mironice	10	109	osada	epoka kamienia – neolit, wczesne średniowiecze (faza d-e)	
279	44-11	Santocko	42	110	osada	epoka kamienia – neolit	
280	44-11	Santocko	43	111	osada	epoka kamienia – neolit –wczesna epoka brązu	
281	44-11	Santocko	44	112	punkt osadniczy	pradzieje	
282	44-11	Santocko	45	113	osada punkt osadniczy	wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze (faza a)	
283	44-11	Santocko- Kolonia	46	114	osada	epoka kamienia – neolit, okres wpływów rzymskich	
284	44-11	Santocko- Kolonia	47	115	punkt osadniczy	epoka kamienia – neolit	
285	44-11	Santocko- Kolonia	48	116	punkt osadniczy ślad osadnictwa	epoka kamienia – neolit nowożytność (xvii- xviii w.)	
286	44-11	Kłodawa	61	117	osada ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (faza a) późne średniowiecze	
287	44-11	Kłodawa	62	118	punkt osadniczy cmentarzysko	epoka kamienia v okres epoka brązu – halsztat – kultura łużycka	
288	44-11	Mironice	11	119	osada	okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze	rej. zab. nr 551/Ar z dn. 12.12.1974 r.
289	44-11	Mironice	12	120	punkt osadniczy osada?	epoka kamienia, pradzieje okres wpływów rzymskich	rej. zab. nr 552/Ar z dn. 12.12.1974 r.
290	44-11	Mironice	8	121	osadnictwo	epoka kamienia, okres wpływów rzymskich?	rej. zab. nr 550/Ar z dn. 12.12.1974 r.
291	44-11	Kłodawa	-	122	cmentarzysko	?	
292	44-11	Kłodawa	-	123	cmentarzysko	okres wpływów rzymskich?	
293	44-11	Santocko	-	124	?	epoka kamienia – neolit, kultura łużycka	
294	44-11	Chwałęcice	-	125	?	epoka kamienia – neolit	
295	44-11	Chwałęcice	-	126	cmentarzysko	?	
296	44-11	Chwałęcice	-	127	osada	okres wpływów rzymskich	
297	44-11	Chwałęcice	-	128	cmentarzysko	okres wpływów	

						rzymskich	
298	44-11	Chwałęcice	-	129	cmentarzysko	?	
299	44-11	Santocko	55	130	stan. przetwórcze krzemienia śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit, średniowiecze, nowożytność	
300	44-11	Santocko	56	131	śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze	
301	44-11	Mironice	14	132	śląd osadnictwa	kultura łużycka	
302	44-11	Santocko	57	133	śląd osadnictwa	kultura łużycka	
303	44-11	Kłodawa	88	134	osada	pradzieje	
304	44-11	Kłodawa	89	135	osada	epoka kamienia – mezolit, neolit, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich, pradzieje, wczesne średniowiecze	rej. zab. nr L- 74/C z dn. 23.02.2005 r.
305	44-11	Kłodawa	90	138	śląd osadnictwa	kultura łużycka, późne średniowiecze, nowożytność	
306	44-11	Kłodawa	91	139	śląd osadnictwa	późne średniowiecze, nowożytność	
307	44-11	Santocko	67	140	śląd osadnictwa	epoka kamienia, pradzieje, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze – nowożytność	
308	44-11	Santocko	68	145	fragment wsi	późne średniowiecze – nowożytność	
309	44-12	Różanki	1	21	śląd osadnictwa	pradzieje	
310	44-12	Różanki	2	22	cmentarzysko?	kultura przeworska	
311	44-12	Różanki	3	23	wieś	średniowiecze – nowożytność	
312	44-12	Różanki	4	24	śląd osadnictwa	pradzieje	
313	44-12	Różanki	5	25	śląd osadnictwa	pradzieje	
314	44-12	Różanki	6	26	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
315	44-12	Różanki	7	27	śląd osadnictwa	średniowiecze	
316	44-12	Różanki	8	28	śląd osadnictwa	pradzieje	
317	44-12	Różanki	9	29	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
318	44-12	Różanki	10	30	śląd osadnictwa	pradzieje	
319	44-12	Wojcieszyce	1	31	śląd osadnictwa	kultura łużycka	
320	44-12	Wojcieszyce	2	32	śląd osadnictwa	pradzieje	
321	44-12	Wojcieszyce	3	33	osada	pradzieje	
322	44-12	Wojcieszyce	4	34	śląd osadnictwa	pradzieje	
323	44-12	Wojcieszyce	5	35	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – mezolit pradzieje	

324	44-12	Wojcieszyce	6	36	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia kultura łużycka, średniowiecze	
325	44-12	Wojcieszyce	7	37	osada	pradzieje, średniowiecze	
326	44-12	Wojcieszyce	8	38	śląd osadnictwa	pradzieje	
327	44-12	Wojcieszyce	9	39	śląd osadnictwa	pradzieje	
328	44-12	Wojcieszyce	10	40	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
329	44-12	Wojcieszyce	11	41	śląd osadnictwa osada	kultura łużycka średniowiecze	
330	44-12	Wojcieszyce	12	42	osada	wczesne średniowiecze, średniowiecze	
331	44-12	Kłodawa	1	53	śląd osadnictwa	pradzieje	
332	44-12	Kłodawa	2	54	śląd osadnictwa	pradzieje	
333	44-12	Kłodawa	3	55	śląd osadnictwa	pradzieje	
334	44-12	Kłodawa	4	56	śląd osadnictwa	pradzieje	
335	44-12	Kłodawa	5	57	śląd osadnictwa	pradzieje	
336	44-12	Wojcieszyce	13	63	śląd osadnictwa	pradzieje	
337	44-12	Wojcieszyce	14	64	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
338	44-12	Wojcieszyce	15	65	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
339	44-12	Wojcieszyce	16	66	śląd osadnictwa	pradzieje	
340	44-12	Wojcieszyce	17	67	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
341	44-12	Wojcieszyce	20	71	śląd osadnictwa	kultura łużycka, późne średniowiecze	
342	44-12	Wojcieszyce	21	72	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
343	44-12	Wojcieszyce	22	73	śląd osadnictwa	pradzieje	
344	44-12	Wojcieszyce	23	74	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia średniowiecze	
345	44-12	Wojcieszyce	24	75	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia pradzieje	
346	44-12	Wojcieszyce	25	76	śląd osadnictwa	pradzieje	
347	44-12	Wojcieszyce	26	77	stanowisko przetwórcze krzemienia osada śląd osadniczy	epoka kamienia kultura łużycka średniowiecze – nowożytność	
348	44-12	Wojcieszyce	27	78	śląd osadniczy	pradzieje	
349	44-12	Wojcieszyce	28	79	osada śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze – nowożytność	
350	44-12	Wojcieszyce	29	80	stanowisko przetwórcze krzemienia śląd osadnictwa	epoka kamienia pradzieje, średniowiecze, nowożytność	
351	44-12	Wojcieszyce	30	81	śląd osadnictwa	pradzieje	
352	44-12	Wojcieszyce	31	82	osada	kultura łużycka	

					śląd osadnictwa	średniowiecze	
353	44-12	Wojcieszyce	32	83	śląd osadnictwa	pradzieje	
354	44-12	Wojcieszyce	33	84	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
355	44-12	Wojcieszyce	34	85	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
356	44-12	Wojcieszyce	35	86	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze – nowożytność	
357	44-12	Wojcieszyce	36	87	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	
358	44-12	Wojcieszyce	37	88	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze – nowożytność	
359	44-12	Wojcieszyce	38	89	śląd osadnictwa pkt osadniczy	pradzieje kultura łużycka? – epoka brązu	
360	44-12	Wojcieszyce	39	90	śląd osadnictwa	pradzieje	
361	44-12	Wojcieszyce	40	91	osada	pradzieje kultura łużycka – epoka brązu	
362	44-12	Wojcieszyce	41	92	śląd osadnictwa	epoka kamienia – mezolit, wczesne średniowiecze	
363	44-12	Wojcieszyce	42	93	śląd osadnictwa	pradzieje	
364	44-12	Wojcieszyce	43	94	osada	kultura łużycka	
365	44-12	Wojcieszyce	44	95	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia kultura łużycka	
366	44-12	Wojcieszyce	45	96	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia kultura łużycka	
367	44-12	Wojcieszyce	46	97	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia kultura łużycka	
368	44-12	Wojcieszyce	47	98	osada	kultura łużycka	
369	44-12	Wojcieszyce	48	99	osada	kultura łużycka	
370	44-12	Wojcieszyce	49	100	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
371	44-12	Wojcieszyce	50	101	śląd osadnictwa	pradzieje, średniowiecze	
372	44-12	Wojcieszyce	51	102	śląd osadnictwa	pradzieje	
373	44-12	Wojcieszyce	52	103	śląd osadnictwa	pradzieje	
374	44-12	Kłodawa	7	104	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze kultura przeworska	
375	44-12	Kłodawa	8	105	osada	kultura łużycka	
376	44-12	Kłodawa	9	106	osada	kultura łużycka	
377	44-12	Kłodawa	10	107	osada śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesne średniowiecze	
378	44-12	Kłodawa	11	108	osada	kultura łużycka	
379	44-12	Kłodawa	12	109	osada	kultura przeworska, wczesne średniowiecze	
380	44-12	Kłodawa	13	110	osada	kultura łużycka	
381	44-12	Kłodawa	14	111	śląd osadnictwa	kultura łużycka	

382	44-12	Kłodawa	15	112	osada	kultura przeworska	
383	44-12	Kłodawa	16	113	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia pradzieje	
384	44-12	Kłodawa	17	114	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
385	44-12	Kłodawa	18	115	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
386	44-12	Kłodawa	19	116	śląd osadnictwa	epoka kamienia, kultura łużycka	
387	44-12	Kłodawa	20	117	śląd osadnictwa	pradzieje	
388	44-12	Kłodawa	21	118	śląd osadnictwa	pradzieje	
389	44-12	Kłodawa	22	119	osada	kultura łużycka	
390	44-12	Kłodawa	23	120	osada	kultur łużycka	
391	44-12	Kłodawa	24	121	osada	kultura przeworska	
392	44-12	Kłodawa	25	122	stanowisko przetwórcze krzemienia	epoka kamienia	
393	44-12	Kłodawa	26	123	śląd osadnictwa	pradzieje	
394	44-12	Kłodawa	27	124	osada	kultura łużycka	
395	44-12	Wojcieszyce	53	125	śląd osadnictwa	epoka kamienia, kultura łużycka	
396	44-12	Wojcieszyce	54	126	osada	pradzieje	
397	44-12	Wojcieszyce	55	127	osada	epoka kamienia, pradzieje	
398	44-12	Wojcieszyce	56	128	osada	kultura łużycka	
399	44-12	Kłodawa	28	129	śląd osadnictwa	pradzieje	
400	44-12	Kłodawa	29	130	osada	kultura przeworska	
401	44-12	Kłodawa	30	131	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia kultura łużycka – epoka brązu, kultura przeworska	
402	44-12	Kłodawa	31	132	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia kultura łużycka – epoka brązu, kultura przeworska	
403	44-12	Kłodawa	32	133	osada	pradzieje	
404	44-12	Kłodawa	33	134	śląd osadnictwa	kultura przeworska	
405	44-12	Kłodawa	34	135	osada	epoka kamienia – mezolit, neolit	
406	44-12	Kłodawa	35	136	śląd osadnictwa osada	pradzieje kultura łużycka – epoka brązu	
407	44-12	Wojcieszyce	57	138	śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze	
408	44-12	Wojcieszyce	58	139	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia wczesne średniowiecze, średniowiecze	
409	44-12	Wojcieszyce	59	140	wieś	średniowiecze – nowożytność (xiii-xx w.)	
410	44-12	Kłodawa	36	141	wieś	nowożytność	
411	44-12	Wojcieszyce	60	142	śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesne	

						średniowiecze, nowożytność	
412	44-12	Wojcieszyce	36	143	osada śląd osadnictwa	kultura przeworska późne średniowiecze	
413	44-12	Wojcieszyce	61	144	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
414	44-12	Wojcieszyce	62	145	osada śląd osadnictwa	pradzieje późne średniowiecze	
415	44-12	Wojcieszyce	63	146	śląd osadnictwa	pradzieje	
416	44-12	Wojcieszyce	64	147	osada	pradzieje	
417	44-12	Wojcieszyce	65	148	osada	pradzieje, średniowiecze	
418	44-12	Wojcieszyce	66	149	osada	kultura łużycka	
419	44-12	Wojcieszyce	67	150	osada śląd osadnictwa	kultura łużycka późne średniowiecze	
420	44-12	Wojcieszyce	68	151	osada	pradzieje	
421	44-12	Wojcieszyce	69	152	Osada śląd osadnictwa	epoka kamienia – neolit – kultura pucharów lejkowatych pradzieje	
422	44-12	Wojcieszyce	70	153	osada śląd osadnictwa	kultura łużycka późne średniowiecze	
423	44-12	Wojcieszyce	71	154	osada	kultura łużycka	
424	44-12	Wojcieszyce	72	155	osada	kultura łużycka	
425	44-12	Wojcieszyce	73	156	obozowisko cmentarzysko	epoka kamienia – mezolit okres wpływów rzymskich	
426	44-12	Wojcieszyce	74	157	cmentarzysko	kultura łużycka	
427	44-12	Wojcieszyce	75	158	osada?	epoka kamienia	
428	44-12	Wojcieszyce	76	159	śląd osadniczy	pradzieje	
429	44-12	Wojcieszyce	77	160	osada	epoka kamienia – mezolit, kultura łużycka	
430	44-12	Wojcieszyce	78	161	osada	kultura łużycka, średniowiecze	
431	44-12	Wojcieszyce	79	162	skarb monet	średniowiecze (xiii w.)	
432	44-12	Wojcieszyce	80	163	cmentarzysko	kultura łużycka	
433	44-12	Wojcieszyce	81	164	osada	kultura przeworska	rej. zab. nr 544/Ar z dn. 12.12.1974 r.
434	44-12	Wojcieszyce	82	165	osada	kultura przeworska	rej. zab. nr 539/Ar z dn. 12.12.1974 r.
435	44-12	Wojcieszyce	83	166	osada	kultura przeworska	rej. zab. nr 541/Ar z dn. 12.12.1974 r.
436	44-12	Wojcieszyce	84	167	osada	epoka kamienia – neolit, kultura przeworska	rej. zab. nr 540/Ar z dn. 12.12.1974 r.
437	44-12	Kłodawa	38	168	osada	epoka kamienia – neolit,	rej. zab. nr 554/Ar z dn.

						kultura przeworska	12.12.1974 r.
438	44-12	Kłodawa	39	169	osada	kultura przeworska?	rej. zab. nr 552/Ar z dn. 12.12.1974 r.
439	44-12	Kłodawa	92	170	obozowisko osada śląd osadnictwa	epoka kamienia kultura łużycka nowożytność	
440	44-13	Różanki	31	46	śląd osadnictwa	nowożytność	
441	44-13	Różanki	32	47	śląd osadnictwa	pradzieje, nowożytność	